

GREK FELSEFESİ

I

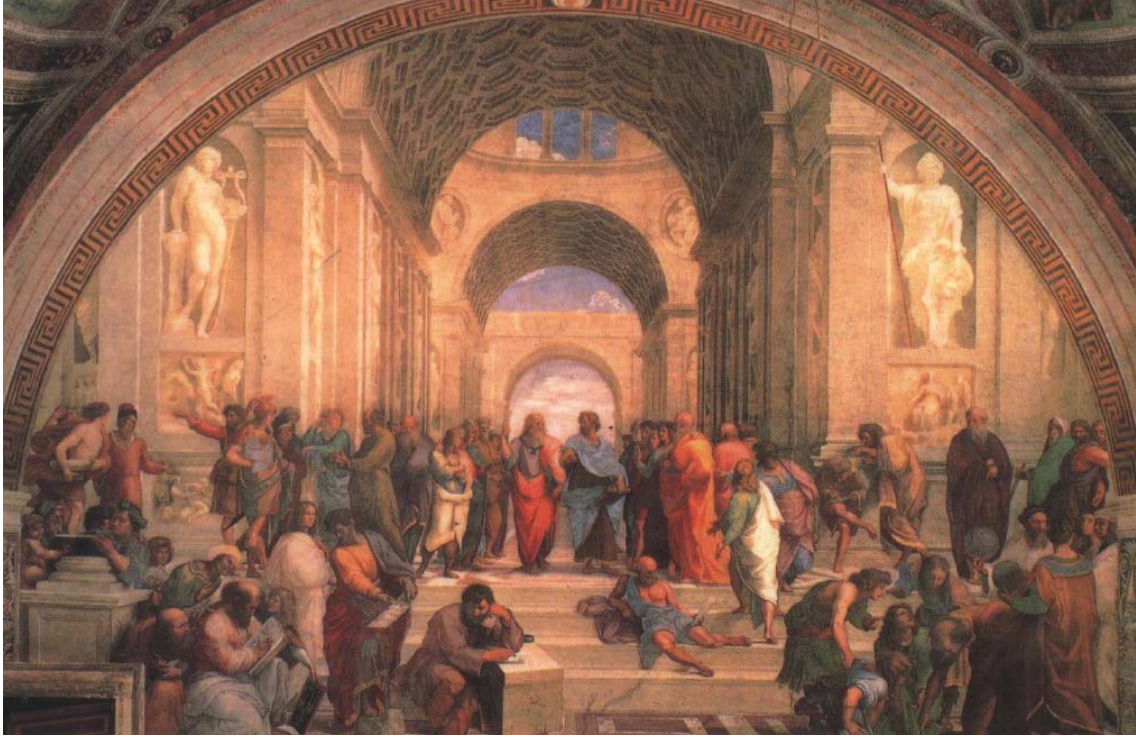
**SOKRATES-ÖNCESİ
GREK FELSEFESİ**

Durmuş HOCAOĞLU

Ders Notu

İstanbul

2007



Raphael'in [*] "Atina Okulu" (*Scuola di Atene*) isimli meşhur tablosunda tasvîr edilen Antik Grek filozofları.

Kapının hemen önünde merkezde duran, resme bakana göre sol taraftaki kırmızı harmaniyeli kişi Platon; yanındaki mavi harmaniyeli Aristoteles; Platon'a göre soldaki beyaz elbiselinin yanındaki yanında, ellerini uzatmış vaziyette ayakta duran, Socrates; Aristoteles'in hemen önünde, merdivene sere-serpe uzanan, Diogenes; resme bakana göre sağdaki grup içinde, yüzü resme bakana dönük olarak öne doğru eğilmiş olan Euclides; solda elini çenesine dayamış yalnız oturan Herakleitos; hemen solunda ayakta duran Parmenides; elindeki bir kitabı okuyan, oturan kişi Pythagoras; Pythagoras'ın hemen arkasında O'na doğru eğilmiş başı açık kişi Raphael'in kendisi; Pythagorasa'a doğru eğilmiş başı sarıklı kişi Averroes (İbn Rüşd); İbn Rüşd'ün arkasındaki ikinci şahıs, sütun kaidesine yaslanmış, yüzü resme bakana dönük olan kişi Epicuros; Epicuros'un sağında, yüzü zor seçilen kişi ise Xenon.[**]

* Raffaello Sanzio, Raffael Santi, Rafael Sanzio de Urbino olarak da anılan Yüksek Rönesans dönemi ressamlarından Raphael, 1483-1520 tarihleri arasında yaşamış olup, yukarıdaki tabloyu 1509-1510 tarihleri arasında yapmıştır. Tablonun boyutları 43 x 30 inçtir.

** Bkz.: [http://un2sg4.unige.ch/athena/raphael/raf_ath4.html]

Plan

GİRİŞ: Sokrates ve Sokrates-Öncesi Yunan Felsefesi Hakkında

I. MİLET (İYONYA) OKULU

Genel Bilgi; Thales; Anaximandros; Anaximenes

II. ELÉA OKULU

Xénophanes; Parmenides; Eléalı Xénon; Gorgias (Leontium'lu) (Sofist)

III. HERAKLEITOS VE OKULU

Heraclaitos

IV. PYTHAGORAS OKULU

IV.I. ESKİ PYTHAGORAS OKULU

Pythagoras; Kalliphon; Demokedes; Alkmeon

IV.II. YENİ (SON) PYTHAGORAS OKULU

Philolaos, Arkhytas, Timaios, Hiketas, Herakleides, Ekphantos

V. ATOMİZM

V.I. PROTO - ATOMİSTLER

Empedokles; Anaxagoras

V.II. ASIL ATOMİSTLER: ABDERA OKULU

Demokritos

VI. İYONYA FELSEFESİNİ YENİLEYENLER

Hippon; Arkhelaos; Apollonialı Diogenes

VII. SOFİZM

Protagoras; Euthydemos; Antiphon; Hippias; Alkidamas; Kallikles

BİBLİYOGRAFYA

GİRİŞ

Sokrates ve Sokrates-Öncesi Yunan Felsefesi Hakkında

Sokrates, felsefe tarihinde, genellikle bir “dönüm noktası” olarak kabul edilir ve Grek Felsefesi, ana hatlarıyla, “Sokrates” ve “Sokrates-Öncesi” dönem olmak üzere ikiye taksim edilir. Bunun sebebi, Sokrates’in, felsefî düşüncenin seyri üzerine yapmış olduğu derin tesirdir. Sokrates, kendisinden önceki felsefe cereyanlarının akış istikametini değiştirmiştir. Guthrie, “İlkçağ Felsefesi”nde, bu durumu kısaca şöyle özetlemektedir:¹

“Bu kitapta inceleyeceğimiz tüm bir tarihsel dönem (Eskiçağ Felsefesi, ya da Grek Felsefesi - D.H.), çoğunlukla Sokrates adıyla ikiye ayrılmaktaydı/.../ ve Sokrates öncesi filozofların en belirleyici özellikleri, evren hakkında duyulan ateşli bir merakı.”

Sokrates’den önceki Grek düşüncesinin, asıl ilgi alanı, etraflarını kuşatmakta olan Fiziksel Varlık, yani Tabiat üzerine, ilk dönemde de hassaten “Tabiat’ın orijini (mebdei) meselesi” teksif edilmiştir. Felsefe tarihçisi Karl Vorlaender bu dönem filozoflarını — bilhassa Empedokles ve Anaxagoras’ı — “*me’haz-ı tabiat filozofları*” olarak tavsif etmektedir.² İşte, Sokrates, bu ilginin mecrâsını değiştirmiş, felsefenin konusunu Tabiat, Kozmoloji, Kozmogoni ve Arke gibi konulardan İnsan ve Toplum konularına çevirmiştir. Elbette ki, bu, Sokrates ve sonrası Grek düşüncesinin Fiziksel Varlık ile bütün ilgisini koparıp attığı ve bu mevzu üzerinde hiç fikir mesaisi sarf etmedikleri anlamına gelmez; bu konudaki ilmî ve felsefî düşünceler, çalışmalar yine devam etmiştir; hattâ bütün kadim çağların en yetkin fizik ve kozmoloji anlayışı olan, tesirleri onyedinci yüzyıla kadar ve belirli bir ölçüde günümüze kadar dahi intikal eden Aristoteles fiziği ve kozmolojisi de Sokrates’ten sonra tesis edilmiştir. Ancak, Sokrates ile birlikte, İnsan, bütün ağırlığı ile Felsefe’nin odak noktasına yerleşmiştir.

Sokrates-Öncesi Grek Felsefesi’nin ilk dönemi olan ve yaklaşık olarak X. yüzyıl ilâ VII. yüzyıl arasına tarihlenen çocukluk döneminde henüz gerçek anlamda bir felsefî düşünce görülmemekte, daha ziyade, Orfik inançlar, Mitoloji ve bunlarla örülü edebî metinlerle karşılaşmaktadır. Ancak, bu dönemdeki eserler ve fikirler, daha sonraki “felsefî uyanış” döneminin üzerinde derin tesirler icra etmiştir. İlk olarak Batı Anadolu’da (İyonya’da) Milet şehri civarında Thales ile birlikte felsefî düşünce başlamış olmaktadır.



Sokrates-Öncesi Yunan Felsefesi, şu şekilde şematize edilebilir:

Doğum-Öncesi Dönemi: Henüz felsefî düşüncenin oluşmamış olduğu bu dönem, M.Ö. X. asır ilâ VII. asır arasına tarihlenmektedir. Bu dönemin en tanınmış sîmâsı, Hesiodos’tur.

¹ W. K. C. Guthrie., *İlkçağ Felsefesi Tarihi.*, s.33

² K. Vorlaender., *Felsefe Tarihi.*, C: I, 3ncü Fasil başlığı (s.53)

I: Milet Okulu (İyonya Okulu): Yunan'da ilk felsefe ve bilim akımının başlangıcı olan dönemdir. VII.-VI. asırlar arasında hüküm sürmüştür. Okulun kurucusu Thales olup diğer ileri gelen filozofları, Aneximenes ve Anaximandros'dur. Bu okul, "Fizikçiler Okulu" olarak tanınır. Aynı zamanda "empirist" olan bu okul, Eşyanın Hakikati'nin bizzat Eşya'dan öğrenilebileceği fikrini savunmaktaydılar.

II: Eléa Okulu: Değişme'yi reddettiği ve Mutlak Varlık kavramını felsefelerine ana eksen yaptığı için "Varlıkçı" olan bu okulun en tanınmış temsilcileri, Xénophanes, Parmenides, Xénon, Samoslu Melessos ve Leontium'lu Gorgias'tır. Bunlar, Milet Okulu'nun zıddına olarak, Hakikat'ın "Deney" ile değil "Akıl" ile elde edilebileceği fikrinde idiler.

III: Heracleitos: Bağımsız bir filozof olan Heraclitios, Eléalılar'ın aksine Mutlak Varlık'ı reddedip Daimî Değişme'yi savunmuş, Diyalektik kavramının kurucusu olmuştur.

IV: Pythagoras Okulu: Varlık Sistemini matematikselleştirmeyi felsefelerinin asıl amacı yaoan bu okul, aralarında uzun bir zaman farkı bulunan iki kısma ayrılmaktadır:

IV.I: Eski Pythagoras Okulu: Okulun kurucusu, isim babası ve en büyük temsilcisi Pythagoras'tır.

IV.II: Yeni (Son) Pythagoras Okulu: Bu okulun temsilcileri ise, Philolaos, Arkhytas ve Hiketas'tır.

V: Atomcular: Düşünce tarihinde ilk defa olarak, sistematik bir şekilde "Atom" kavramını ortaya atan, materyalist tabiat felsefe okuludur. O da iki okula taksim olunmaktadır.

V.I: Proto-Atomcular: Bu okulun temsilcileri Empedokles ve Anaxagoras'tır.

V.II: Asıl Atomcular (Abdera Okulu): Bu okulun kurucusu Leukippos, en tanınmış filozofu ise Demokritos'tur.

VI: İyonya Felsefesini Yenileyenler: İyonya felsefe okulunun düşüncelerini ihya eden bir felsefe akımı olup, en tanınmış filozofları, Hippon, Arkhelaos ve Apolloniai Diogenes'tir.

VII: Sofistler: Bütün felsefe tarihinin en ilginç düşünce hareketlerinden birisi olan Sofizm'in belli-başlı filozofları Protagoras, Euthydemos, Antiphon ve Gorgias'tır.

I. MİLET (İYONYA) OKULU

[Thales, Anaximandros, Aneximenes]

Genel Bilgi

Bu okul mensupları, ilk tabiat âlimlerinden olan, fizikçi-filozoflardır.

Kendilerinden önce Yunan'da mevcut olan "Teolojik Antropomorfizm"e karşı çıkmışlar; ilâhların keyfî davranışlarıyla açıklanması mümkün olmayan düzenli fiziksel olaylardan ilham alarak, Âlem'i, değişmeyen esaslarla, rasyonel olarak izah etmeye teşebbüs etmişlerdir. Bu sûretle gerçek felsefî düşüncenin bir anlamda ilk kurucusu olmuşlardır. Genel olarak, Deney'e³ dayalı bilgilerden kalkılmıştır. Bu ise, Fizik-Dünya'ya, Madde'ye istinad eden bir tavidir.

Milet Okulu için ana problem Fizik-Dünya olup onlar Fizik'ten Metafizik'e geçerler. Fizik'teki en temelli problem alanı da "Arche" ve "Cosmogoni", yani varlığın mebdî ve menşei konularıdır. Felsefelerinin odak noktasına Fizik-Dünya'yı almalarından dolayı Aristo onları "fizikçiler" olarak adlandırmıştır.

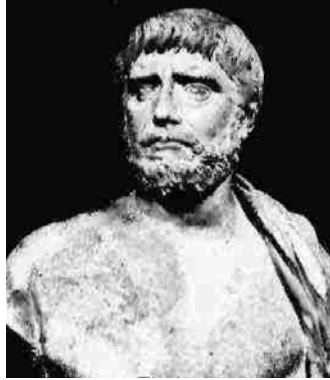
Milet Okulu, Kâinat (kozmos) için Madde'yi temel itihaz etmekle, materyalist bir felsefe ve bilim okulu olarak kabul edilebilir.

Milet Okulu, Âlem'in rasyonel açıklamasına gayret etmiştir. Bunu yaparken, ontolojilerinde Varlık'dan ziyade Oluş üzerinde durmuş, Oluş'u yüceltmıştır. Onlar için asıl olan, Madde ve Hareket'tir. Yani onlar, Kozmos'u 'dinamik' bir tarzda tefsir ve tasvir etmişlerdir.

Bu okulun en tanınmış düşünürleri Thales, Anaximandros ve Aneximenes'tir.

Thales

(M.Ö. 624-545)



Eski Yunan'ın "Yedi Bilge"sinden birisi olarak kabul edilen Thales, Antik Yunan'daki ilk geometriçi, astronom ve fizikçi olarak bilinir. 28 Mayıs 585 tarihli güneş tutulmasını önceden yaptığı hesaplarla tam olarak bildirmiştir.⁴ Bu, O'nun, Sümerliler'in geliştirmiş olduğu astronomiyi bildiğini göstermektedir. Bâzılarınca, Medler ile Lidyalılar'ın savaş alanları olan Kızılırmak yakınlarında cereyan eden bu vak'a, onun Eski Mısır ve Bâbil ilmi ile olan bağlantısını göstermektedir.⁵ Geometri'yi

³ Burada "deney" kelimesi en geniş anlamında, "empeiria" anlamındadır ki, *duyular yoluyla elde bilgi edinilmesi* demektir.

⁴ B. Russell., *Batı Felsefesi Tarihi.*, s.32, pr: 2

⁵ C. Saraç., *İyonya Pozitif Bilimi.*, s.127, pr: 3

Mısır'dan öğrendiği ve kendisinin de geliştirdiği bilinir. Bu bilim dalında kendi buluşları da vardır. Thales, Geometri tarihinde ilk defa bir teorem ispat eden kişidir.⁶ Onun ispat ettiği bu önermeler, Mısır'dan kendi ülkesine getirdiği “Özet” isimli eserdir.⁷ Burada önemli olan husus şudur: İşbu “isbat” ameliyesi, hakikî mânâda matematikî bir espri ile yapılmıştır; yani, “deney” ile, “ölçme” ile değil, “mantıkî istidlâl (çıkarsama)” metodu ile yapılmıştır.

Deniz, yani “büyük miktarlarda su” ile yakından ve sıkça temasları, veya bütün varlıkların bir şekilde “su” ile yakın ilgisinin bulunmasına dair gözlemleri, onda, herşeyin aslının, yani, “İlk Prensip”in (“Arke”nin) “su” olduğu fikrini doğurmuştur. Aristo bunu şöyle anlatmaktadır:⁸

“...Thales (ilk - D.H.) ilkenin su olduğunu söylemektedir. (Bundan dolayı, O, dünyanın suyun üzerinde yüzdüğünü söylemiştir). Onu bu inancına götüren şey, herhalde herşeyin sıvı bir varlıktan beslendiği, sıcaklığın kendisinin de ondan çıktığı ve onunla varlığını sürdürdüğüne ilişkin gözlemi olmuştur (Bir şeyin kendisinden meydana geldiği şey, onun ilkesidir). O, görüşünü bu olgudan ve herşeyin tohumlarının nemli bir yapıda olması, suyun ise nemli şeylerin doğasının kaynağı olması olgusundan çıkartmıştır.”

Thales'in bu fikirlerinin ne kadar orjinal olduğu tartışmalıdır. Son zamanlarda yapılan çalışmalar, Grek düşüncesinin Şark'tan büyük ölçüde etkilenmiş olduğunu göstermektedir. Bu konuda Émile Bréhier, şunları yazmaktadır:

“İlk Grek filozofu Thales'in, bütün eşyanın sudan* yapılmış olduğu hakkındaki tezi ile, birçok yıllar önce Mezopotamya'da yazılmış olan “Yaradılış Manzumesi”nin başlangıcı arasındaki yakınlığı sezmemek imkânsızdır: “Yukarıda göğe bir ad takılmamışken ve aşağıda yerin hiçbir adı yokken, bunların babası olan ilkel Apsu'dan ve anası olan karmakarışık (‘karmakarışık’, ‘kaotik’ anlamında olsa gerek - D.H.) Tiamat'tan çıkan sular bir tek olarak karmakarışık bir durumdaydı”.⁹ Hiç değilse bu gibi metinler, Thales'in orijinal bir kozmogonisinin, mucidi olmadığını bize anlatmağa elvermektedir; kimbilir belki de, onun açıklayıp kesinleştirdiği kozmogoni istiare ve teşbihleri uzun yüzyıllardan beri vardı. İyonyanın ilk filozoflarının felsefesinin, son derece eski bir temanın yeni bir şekli olabileceğini sezinlemekteyiz.”¹⁰

Benzer bir keyfiyet, İslâm-Öncesi Türk Kozmolojileri için de vâridir. Birçok Türk kozmogonisinde, Âlem'in aslı, yâni Arke olarak, Su zikredilmektedir.¹¹

Aristo Thales'den şu cümleyi nakleder: **“Hiçbirşey ‘hiçbirşey’den meydana gelmez”**. Yâni, var olan birşey, bir ‘varlık’, bir ‘var-olan’, ancak bir başka ‘var-olan’dan meydana gelebilir; asla, ‘yok’tan, ‘yokluk’tan, ‘var-olmayan’dan bir ‘varlık’ hasıl olmaz. Bu fikir, bütün zamanlar boyunca düşünce tarihine en derin bir sûrette tesir

⁶ E. T. Bell., *Development of Mathematics.*, s.55, pr: 1/1.

⁷ C. Yıldırım., *Matematiksel Düşünme.*, s.21, pr: 1/1 v.dv.

⁸ Aristo., *Metafizik: I., I.*, Kitap, I. Bölüm., 983 b /20-25 [A. Arslan çevirisi., s.97, pr: 2]

* Tercüme metinde “sudan” kelimesi yoktur; bir sehiv olduğu âşikâr olan bu durumu telâfi etmek maksadıyla, bu kelimeyi ben ekledim. – D. Hocaoglu

⁹ Metinde 1 numaralı dipnot: Brehier'nin burada verdiği me'haz şöyle: Delaporte., *Mezopotamya., Tarih Sentezleri Kütüphanesi yayımlarından.*, 1923., s.1520

¹⁰ Émile Brehier., *Felsefe Tarihi.*, C: I: İlkçağ ve Ortaçağ, Fasikül: I., s.2, pr: 1/1 - s.3, pr: 1

¹¹ Bir örnek olmak üzere, “Ural-Altay Kozmogonisi” verilebilir.

etmiş, “varlık”, “yokluk”, “varlığın meydana gelmesi”, “yaratma”, “yok-olma”, “sudûr” gibi konular irdelenirken, hep, Thales’in bu ilkesi göz önünde tutulmuştur.

Thales’in bu düşüncesi, iki şey vaz’ etmektedir:

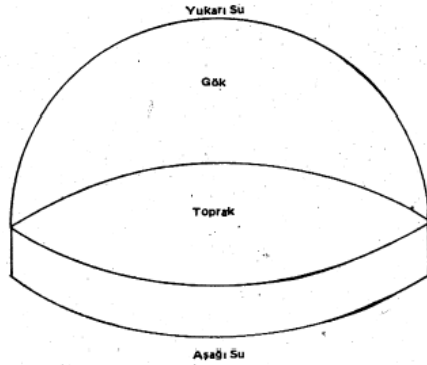
1: “Hiçbir şey”, ya da “hiçbirşey” yoktan meydana gelemez, getirilmez, var-olmayan birşey (veya bir şey) yaratılamaz; aynı şekilde var-olan birşey (veya bir şey) yok da edilemez. O halde bir “yaratma” olmadığı gibi bir “yok-etme” de söz konusu olamaz. Bu, “yaratan ve yok eden”, “kadir-i mutlak” ve “hâlık” olan bir “Bir Tanrı” anlayışını imkânsızlaştırmaktadır. Esasen, Grek düşüncesinin en zayıf yanının bu olduğu söylenebilir. Bu zaafiyet, daha sonra, Roma-Grek düşünce ortamında yaşamaya çalışan Hristiyanlık’ın da dejenere edilmesine yol açacaktır.

2: Şu halde, ‘var-olanlar’ ya hep ‘var’dırlar, ya da ‘sonradan var-olmuşlar’dır. Varlık’ın hep var-olduğunu iddia edenler hiçbir “başlangıç” (orijin, menşe ve mebbe) problemi ile karşılaşmazlar. “Başlangıç” problemi, ‘Varlık, sonradan var-olmuştur’ tezini savunanlar için söz konusu olacaktır. ‘Sonradan var-olma’ konusunda bir ‘yaratma’ kabul edilmeyecek olursa, bu defa, kaçınılmaz olarak, iki şey gündeme gelecektir: Bir “İlk Sebep (İlk Fâil; Prima Motus)” ve bir de “Ana Madde”. Bu fikirlerin tartışılmasından, daha sonra, Varlık’ın varlığının bizzat bir İlk Varlık’ın varlığının kendisinden neş’et etmesi demek olan “Sudûr” idesi hasıl olmuş, bu ide, hem bütün Batı düşüncesini ve hem de İslâm düşüncesini derinden etkilemiştir.

Âlem (Kozmos) ve Meydana Gelişi (Kozmoloji ve Kozmogoni)

Grek düşüncesinin bu döneminde henüz “Sudûr” için vakit çok erkendir. Thales, bütün mükevvenât için bir “iptidâ” (başlangıç, orijin) ve bütün nesnelere için de bir “ana madde” (arke) tasarlamaktadır.

Başlangıçta, Kaos (düzensizlik, kargaşa, hercü merc) değil, düzenli ve müsbet bir varlık olan “Su” mevcuttur. Diğer bütün cisimler Su’dan meydana gelmiştir. Su, Okyanus (Okeanos) olarak sonsuza uzanmaktadır. Düz bir levha şeklinde olan Arz, bu suyun üstünde yüzmektedir (Bkz. Şekil: 1) .



Şekil: 1: Thales’e göre Evren

Düz bir sath olan Yer-Yüzü’nün altında “Aşağı Su”, üstünde “Gök” ve Gök’ün üstünde ise “Yukarı Su” yer almaktadır.

[Bordas., *Philosophie, Religions.*, Paris, 1968., s.16; Bkz.: Şükrü Günbulut., *Küçük Felsefe Tarihi.*, s.6]

Kozmos'un menşei olan bu madde (Su) canlı'dır. Yeryüzünün tanrılar (daimonlar) ile dolu olduğuna inanan Thales, keza, mıknatıs taşının demiri çekmesi olgusunu da, mıknatısın canlı olması ile izah etmektedir.¹² Yani, Thales'in kozmolojisi 'hilozoist'tir.

Anaximandros¹³

(M.Ö. 620-547)



Thales'in talebesidir. Kâinatın arkesi olarak "Apeiron"u alır. Bu kelime, "belirsiz, hudutsuz" anlamında olup, ne olduğu tarif edilmemiştir: Hava mı, su mu veya başka bir şey mi olduğu belirsizdir. Apeiron, ne ise öyle, olduğu gibi olan, herşeyin aslı ve ilk kaynağı olan bir madde olup hudutsuzdur. Parçaları değişir, fakat kendisi bir bütün olarak oluş ve değişmeden, hareketten berîdir; yaratılmamıştır.

Kozmolojisinin önemli unsurları şöyledir.:

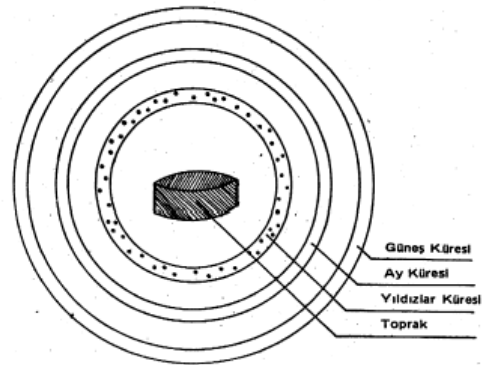
1.° Anaximandros, 'yokluk' anlamına gelebilecek bir 'boşluk' fikrini anlayamaz bulmaktadır, o sebeple, filozof, Kâinat'ı tamamiyle dolduran sonsuz bir Esîr (Aither) farzetmiştir. Ona göre, bütün gök cisimleri hiç bir yere dayanmaksızın bu esîr içinde yüzerler.

2.° Anaximandros'un tasarlamış olduğu evren tablosu, Geosantrik (Yer-Merkezcil) bir evrendir. Dünya, Kâinat'ın merkezi konumundadır. Yalnız, Arz, kürevî değil silindiriktir. Yüksekliği genişliğinin 1/3'ü kadardır. Üst yüzünde insanlar yaşarlar.¹⁴

Şekil: 2.

Anaximandros'a göre Evren

[Bordas., *Philosophie, Religions.*, Paris, 1968., s.16; Bkz.: Şükrü Günbulut., *Küçük Felsefe Tarihi.*, s.6]



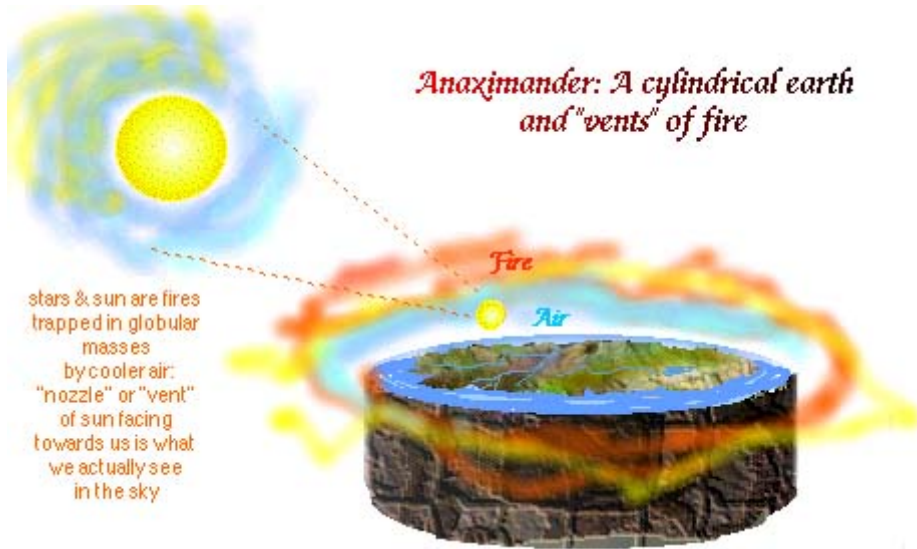
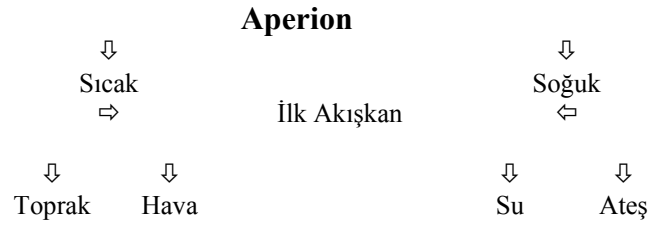
¹² W. Kranz., *Antik Felsefe.*, s.23, pr: 2

¹³ Geniş bir bilgi için, bkz: T. Gomperz., *Greek Thinkers.*, C: I, s.48, pr: 1/1 - s.56, pr:1

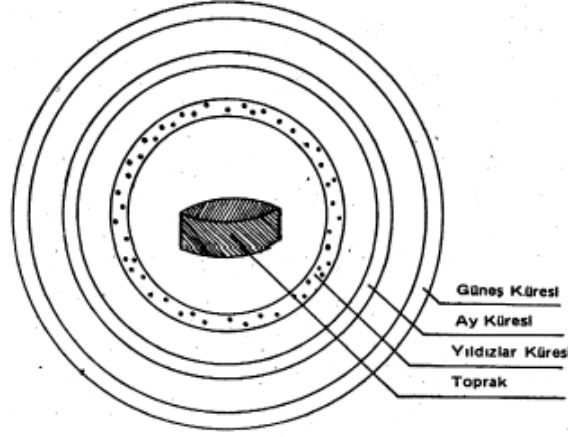
¹⁴ W. Kranz., *Antik Felsefe.*, s.25, pr: 3

3.° Canlı hayatın başlangıç ve gelişmesinde bir evolution (evrim, tekâmül) hâkimdir. Bütün Arz başlangıçta sularla kaplı olduğundan ilk olarak zuhur eden canlılar, balıklar(deniz hayvanları)dır. Onlardan da diğer hayvanlar ve insan hasil olmuştur.

4.° Anaximandros'un kozmogonisine göre, özetle, Evren'i oluşturan ana unsur (arke) Apeiron yanında bir de ezeli iki zıtlık ilkesi vardır: "Sıcak-soğuk", "kuru-yaş" zıtlıkları. Sonsuz ilke (Apeiron)'dan sıcak-soğuk, kuru-yaş antitezleri "ilk akışkan"ı hâsıl eder. Bundan da Dört Unsur (Toprak, Su, Hava, Ateş) meydana gelir. Apeiron, yaratılmamış olduğu gibi yok edilemez de. Apeiron'un sıcak ce soğuk ilkeleri ile birleşmesindne "İlk Akışkan" hâsıl olur, ondan da, bütün kadim kozmolojilerin değişmez dört ana unsuru olan Dört Unsur, yâni, Toprak, Su, Hava, Ateş. Bu dört unsurdan ise, evrendeki, canlı ve cansız bütün varlıklar meydana gelir. Bu tasavvur, aşağıdaki şemada tasvîr edilmiştir.



Şekil: 3: Anaximandros'un kozmolojisine dâir tasvirî bir şekil. Silindirik bir şekle sâhip olan Arz'ın yaşanılır kısmı, silindirin tepsi gibi düz bir yüzeyi olup, etrafı sularla çevrili büyük bir kara parçasından oluşmaktadır; üstünde hava tabakası vardır, etrâfi ise bir ateş hâlesi ile çevrilidir. Güneş'ten gelen sıcaklık serin hava tarafından tutulmaktadır.



Şekil: 4. Anaksimandros'a göre Evren.

Dünya ile Güneş arası mesâfe Dünya'nın yarıçapının 28 katı, Dünya ile Ay arasındaki mesâfe ise Dünya'nın yarıçapının 18 katıdır. [Bordas., *Philosophie, Religions.*, Paris, 1968., s.16; Bkz.: Şükrü Günbulut., *Küçük Felsefe Tarihi.*, s.6]

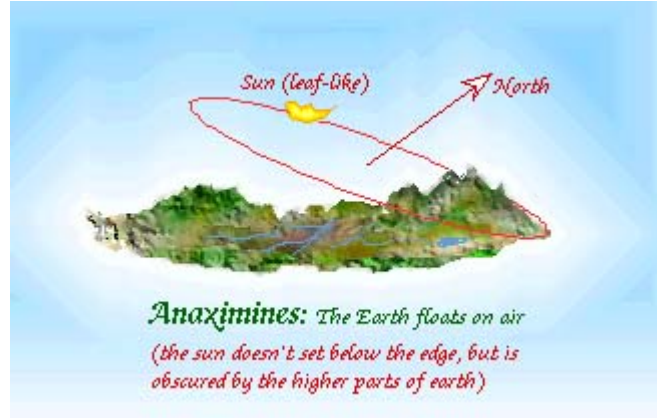
Anaximenes

(M.Ö. 588-524)



Anaximenes de Evren'in orijini (mebde'i) meselesi üzerinde durmuştur. O da orijin olarak diğerleri gibi Kaos'u kabul etmiş, mebde olarak ise, Thales'in mebdei olan Su ve Anaximandros'un mebdei olan Apeiron yerine, daha somut ve her yerde bulunan bir nesneyi kabul etmiş, arke olarak "Hava"yı önermiştir. Ona göre sonsuz olan bu "hava" herşeyi meydana getirir ve herşey dağılarak hava haline gelir. Ona göre (cisimlerin hacimleri ısınca genişleyip soğuyunca büzülmelerini müşahade etmesinden dolayı), hava seyrekleşince ateş, sıklaşınca da rüzgar, bulut, su; daha sıklaşınca taş, toprak v.s. gibi katı cisimleri meydana getirir. Maddenin büzülen (sıklaşan) şeyi soğuk, seyrelen (genleşen) şeyi de sıcaktır.

Anaximenes'e göre Arz, yuvarlak bir masa biçimindedir ve Hava, her yeri kuşatmaktadır.¹⁵ Yıldızlar, kristal gökyüzüne çakılıdır, yeryüzünün çevresinde, bir sivri külâhın baş etrafında dönmesi gibi (jiroskopik) dönerler. Güneş bir yaprak gibi yassıdır; Ay, ışığını güneşten alır; Yeryüzü ise tepsi gibi düz olup, yassılığı sebebiyle havanın üzerinde durmaktadır.



Şekil 5: Anaximenes'in Evren tasavvurunu şematize eden bir çizim.

Anaximenes, aynı zamanda, Ay Tutulması'nı ilk defa açıklayan fizikçi olarak da kabul edilmektedir.

II. ELÉA OKULU

[Xénophanes, Parmenides, Melessos, Xénon]

İonialılar'ın (Milet Okulu'nun) Oluş'u yüceltmelerine karşılık Eléa'lılar Oluş'u reddedip Varlık'ı yüceltmişlerdir. Milet okulunun materyalist fizikçiliğine karşılık Eléa Okulu idealist bir metafizikçiliğe yönelmiştir.

Milet'liler Physis'den kalkarak "külli"nin bilgisine ulaşmak emelindedirler. Onlar için hedef, Tabiat'ın rasyonel bir izahıdır ve buna da, maddî nesnelere bilgisinden, Oluş'dan varmaya gayret ederler.

Eléa Okulu ise, önce Varlık'ı, değişmeyen Varlık'ı çıkarır. Onlar, derece-derece değişme ve hareketin inkârcıdır. Bu sebeple de külli bilgiye, Âlem'in açıklamasına, "madde"den değil (çünkü zahirde maddelerde değişimler vardır, bu değişimler aldatıcıdır; binaenaleyh esaslı bir bilgi kaynağı olarak addolunamazlar), "madde-üstü prensipler"den yola çıkarak, idealist bir metotla ulaşmaya çalışmışlardır.

Yani, Miletliler'in "Emprizim"ine karşılık Eléa Okulu'nun felsefesinin "Rasyonalizm" olduğu söylenebilir.

¹⁵ B. Russell., *Batı Felsefesi Tarihi.*, s.34, pr: 1/1

Xénophanes

(M. Ö. 570-475)

Yunanî mitolojinin radikal bir hasmıdır. İlkel bir “monoteizm” inancına sahiptir. Antik Yunan dinî itikatlarınca insan şeklinde tasavvur edilen (Antropomorfizm) ve her türlü beşerî zaaf ve ahlâksızlıkla donatılan (Antropopatizm), yani, doğan, acıkan, uyuyan, hırsızlık yapan, zinâ eden ilâhlar inancına karşı çıkmış, “İlâhlar” fikrini kabul etmekle beraber, onları gayrı beşerî tasavvur etmiş ve bütün ilâhlar ve insanlar üstünde hüküm-fermâ ve Kâinat’ın yegâne idarecisi olan “Bir Allah” fikrine sarılmıştır. Aristo, Xénophanes’in Allah’ın birliğini, limnî (apriorik) olarak, sûrî (formel) mantık ile, ilk ilkelere yola çıkarak elde ettiğini anlatmaktadır. Ona göre:

“Eğer Allah en kudretli olan ise tek olması lâzım gelir. Zira, iki veya daha ziyade olsa idi en kudretli olamazdı. Çünkü her dilediğini yapamazdı”¹⁶

Ancak ondaki bu “tevhîd” inancı, henüz olgun bir şekle kavuşabilmiş, çağının bütün itikadlarından tam olarak sıyrılabilmiş değildir. Ona göre bu “Bir Allah” şekil ve düşünce itibariyle fânilere benzemez; bütün varlığın, zamanın ve mekânın fevkinde, hiç değişmeden ezelfî ve ebedî olarak kaaimdir; fizikî şekli ise ‘küre’dir; semavî dinlerin ulûhiyet telâkkisiyle hem benzerliği hem de farkı buradadır. Benzerliği onun da Allah’ı tevîd etmesi; farkı ise teccîm etmekle beraber beşerî değil hendesî teccîme, yani “antropo-morfizm”e değil “geometrik morfizm”e meyletmesidir. O, antropomorfizmin beşerî bir zihin zaafı olduğu kanaâtindedir. Zira, insanlar ilâhları kendileri insan oldukları için insan-şekilli farzediyorlar; halbuki hayvanların da akılları olsaydı onlar da ilâhları hayvan-şekilli farzedeceklerdi.¹⁷ Bunu bir manzum eserinde şöyle hikâyeye etmektedir:¹⁸

*“Tek bir Tanrı, tanrılar ve insanlar arasında en ulu,
Ne kılıkça insanlara benzeyen ne de düşünmece.
.....
Hepsini Tanrılara yüklediler Homeros ile Hesiodos
Ne kadar ayıp ve kusur varsa insanlar yanında:
Çalma, zîna etme ve birbirini kandırma.
Fakat ölümlüleri doğduğunu sanıyorlar Tanruların,
Ve kendileri gibi giyimleri, sesleri ve şekilleri olduğunu
Elleri olsaydı öküzlerin, atların ve arslanların
Yahut resim ve iş yapabilselerdi insan gibi
Atlar atlara, öküzler öküzlere benzer
Tanrı tasvirleri çizerler ve vücutlar yapırlardı
Herbiri kendinin şekli nasıl ise ona göre.
Habeşler kendi Tanrılarının basık burunlu ve kara,
Thrakialılar da gök gözülü ve kızıl saçlı olduklarını sanmakta”*

¹⁶ P. Janet., G. Séailles., *Metâlib ve Mezâhib.*, s.234, pr: 3

¹⁷ A. Weber, *Felsefe Tarihi.*, s.14, pr: 5

¹⁸ Xénophanes., “Doğa ve Alay Şiirleri” adlı eserinden [W. Kranz., *Antik Felsefe.*, s.40-41]

Dikkat edilecek olursa Xénophanes burada, antroporfizm ve antropopatizm'in insan müdrîkesinin bir kusuru olduğunu, soyut düşünceye ulaşamayanların Tanrı'yı somut'a ve en kolay şekli olan insan'a ırcâ ettiklerini belirtmekte ve örnek olarak da Habeşlilerin, tanrılarını kendileri gibi 'zencimsi' sanmakta olduklarını vermekte ve insanların da, kendileri at sûretinde olsalardı, tanrılarını 'atımsı' tasvir edeceklerini söylemektedir.

O hâlde; O'nun şekli, insan müdrîkesinin kusurlarından arınmış bir şekil olmalı ki, bu şekil, en ideal, kusursuz şekil olan 'küre'dir. Matematğin mantığını 'kozmos-üstü'ne taşımakla, öyle anlaşılacaktır ki, Xénophanes, Matematik'e (burada o, özel olarak Geometri'yi ele almaktadır) süper-natürel bir kapsayıcılık izafe etmektedir. Rubûbiyet (Divinity) sahasını da kuşatması hasebiyle, buna, "Teolojik Matematizm" adını verebiliriz (D.H).

Pantheism: Xénophanes, bir yandan "vahdaniyet" (monoteizm; tek-tanrıcılık) ve diğer yandan da "vahdet" (birlik; monizm) inancına sahiptir. Vahdaniyet'e göre, sadece "bir adet tanrı" vardır, Vahdet'e göre ise, Varlık, yani, Âlem, tekil'dir, bir bütündür. O, bu ikisini birleştirmek sûretiyle, "pantheism"e ulaşmıştır. Buna göre, Allah ve Âlem bir ve aynı şeydir. Bu, "Allah'tan başka var-olan yoktur" demektir ki bu fikir, yani Panteizm, bazı İslâmî Tasavvuf firkalarının "Lâ mewcûde ill'Allah" ilkesinin ilk şeklidir.

İmdi, Allah 'bir'dir, hiç değişmez, aynı kalır, hareket etmez; kımıldamadan herşeyi bilir, herşeyi kuşatır; o hep göz, hep düşüncedir. Şu halde Kâinat bir "vahdet" içindedir. Yalnız, bu "bir Allah" ile "ilâhların" nasıl uyuşturulduğu müphem; o, ilâhların ne doğduğuna ne de öldüğüne inanıyor.¹⁹ Bu da Antik Yunan Paganizmi'nin bir etkisi olarak kabul edilmelidir.

Xénophanes'de, politeizmin tesirinde kalmakla beraber "Bir Allah" itikadına doğru görülen yönelme, Grek düşüncesinde "monoteizm" (vahdaniyet) inancına doğru kuvvetli bir eğilim olarak ortaya çıkmış, bu eğilim daha sonra Sokrates ve Platon çizgisini takip ederek Antik Çağ'ın nihayetine kadar devam etmiştir. Ne ki, Batı düşüncesi, zihniyet arka-planında yatmakta olan ve derin ve kalın bir tabaka teşkil eden politeist-antromorfist din anlayışını asla tam tam olarak terkedememiştir. Nitekim, daha sonra aynı kültür, İsevî Mesaj'daki Saf Vahdâniyet'in içerisine hulûl ederek onu kirletmiş ve dejenere etmiştir.

Kozmogoni ve Kozmoloji: Her şey "Su" ve "Toprak"tan meydana gelir ve yine ona döner. Sonsuz evrenler vardır ve daimî sûrette değişmeler içindedirler. Bulutlar, Güneş'in tesiriyle oluşan su buharlarının havaya toplanmasından hasil olur. Yıldızlar, ateşten bulutlardır. Fosiller, "herşeyin balçık haline geldiği zaman"dan kalma izlerdir.

¹⁹ W. Kranz., *Antik Felsefe.*, s.42

Parmenides

(M.Ö. 530-444)



Mantık'ın ve Diyalektik'in ilk kurucusudur. Âlem hakkındaki fikirlerini önceki filozofların aksine, Gözlem ve Deney'den değil, Akıl'dan çıkarmaya çalışmıştır.

Fikirleri, üstadı Xénophanes'in panteizminin ileri götürülmüş şeklidir. Aşırı panteizmi dolayısıyla “Oluş”u hepten reddetmiş, sadece “Varlık”ı kabul etmiştir.

Doktrinini iki kısımda toplamıştır:

1°. Entellektüellerin, yâni öğrencilerinin bilmeleri gereken “doğruluğun sarsılmaz yüreği”: O, doktrininin bu bölümünde şu sonuca varır: “**Bir Varlık**” vardır. Öyleyse, Âlem ve Allah aynı şeydir, ya da Âlem, Allah'ın bir cüzüdür. İmdi, madem ki Allah “herşey”dir, Âlem Allah'ın bir cüzüdür ve madem ki Allah hiç değişmez, şu halde, Allah'ın bir cüz'ü olan Kâinat'ın da hiç değişmemesi icap eder. Yalnız “Varlık” vardır; olan şey, olduğu gibi vardır, “Oluş” hâdisesi yoktur. Temel önermesi şudur: “**Varlık vardır, Yokluk yoktur.**” Binaenaleyh, değişme, hareket, atom yoktur. Bu fikirler Herakleitos'un oluşçuluğuna ve atomizmine muhaliftir. Parmenides, “*nesnelerin yaratılışı üzerine*” adlı eserinde şöyle söylemektedir:²⁰

*“Söylemek ve düşünmek gerek var-olan'ın olduğunu; var-olan vardır
Hiç ise yoktur...”*

*.....
Hakkından gelinemez hiç şu var-olmayan'ın var-olduğunun
Sen bu araştırma yolundan uzak tut düşünceni*

*.....
Nasıl, nereden yetişmiştir? Bırakmayacağım var-olmayan'dan
Sözetmeğe ne de düşünmeğe seni; söylenemez, düşünülemez çünkü
Var-olmadığı”*

Görüldüğü gibi Parmenides, aklın daha derinlere inememesinden dolayı, tartışmasız bir temel ilke (aksiyom) olarak “var-olan'ın var-olduğunu” ve “yok-olan'ın da yok olduğunu” söylemekte, fakat ‘yokluk’a da bir tür ‘varlık’ keyfiyeti izâfe etmektedir: “Söylenemez, düşünülemez çünkü / Var-olmadığı” ifadesi ile ihsas ettirilmekte olan, budur.

²⁰ Parmenides., “Nesnelerin Yaratılışı Üzerine”, B.4, B.6. [W. Kranz., *Antik Felsefe.*, s.62.-63]

Parmenides'in "Varlık vardır, Yokluk yoktur" ilkesi, Thales'in "Hiçbirşey 'hiçbirşey'den meydana gelmez" ilkesi ile birlikte, bütün düşünce tarihinin en çetrefilli problemlerinden olan "Varlık", "Yokluk" ve "Yaratma" problemlerinin tartışılmasında başrolü oynamıştır.²¹ Parmenides'ten sonra Platon, "yokluk"a da bir nevi "varlık" keyfiyeti izafe edecektir. Platon, "Sofistler" isimli diyalogunda, "... var-olmayan, varlık-içeriği bakımından başka hiçbir var-olan'dan aşağı değildir" demektedir ve şöyle devam etmektedir:

"Nasıl büyük büyük idi, güzel güzel idi ve büyük-olmayan büyük-değil, güzel olmayan güzel-değil idiye, aynı şekilde, var-olmayan da var-değil olarak var-olan'ın pek çok cinslerinin çokluğunda bir öge idi ve bir ögedir".²²

Yani, Platon demektedir ki, var-olmayan da bir var-olmayan olarak 'var'dır; şu hâlde de var-olmamak da bir tür 'var-olmak'tır.

Parmenides,, bu fikirlerini ileri sürerken onları tenakuza sürükleyerek bir nevi diyalektik kullanmış ve tenakuzlardan istifade ederek imkânsızlığı neticesine varmıştır:

"...varlık mütemadî ve bölünmez bir bütündür. Varlık'la varlık arasında kesinti yoktur; binaenaleyh **atom** yoktur. Faraziye olarak, bir boşluk, kâinatın sözde kısımları arasında bir kesinti olduğunu kabul edelim. Eğer bu aralık hakikî bir şey ise, bu, varlık ne ise onun da olması demektir, bu, varlığı keseceği yerde onu devam ettirmesi, cisimleri parçalayacak yerde birleştirmesi demektir; eğer boşluk yoksa, o gene cisimleri ayırmıyor demektir. Şu halde varlıkla varlık arasında aralık yok, ve bütün varlıklar yalnız bir tek varlık teşkil ediyor demektir. (Panteizm - DH). Varlık (Kâinat) mutlak ve onun hiçbir eksigi yoktur... (mutlak değil de - DH) izafî olsaydı, ancak olan veya olmayan bir şeye tâbî olabilecekti. Varlık için, varlığa tâbî olmak, kendi kendine tâbî olmak, müstakil olmaktır; olmayan şeye tâbî olmak gene müstakil olmaktır.../...kısaca, varlık, ancak ezeli, ebedî, değişmez, hareketiz, sürekli, bölünemez, sonsuz, birtekdir.../ Düşünülen ve düşünen varlık aynı şeydir."²³

Parmenides, Kâinat'ın (varlığın) değişmemesi temelinden hareketle, Hareket'in imkânsızlığını da öne sürmek sûretiyle Eléalı Xénon'a öncülük etmiştir. Değişme ve Hareket mevcut olmadığına göre, bizim değişme ve hareket olarak müşahade ettiğimiz şey , bir vehim (doxa) duyularımızın bir yanılığısından başka bir şey değildir.

2°. Diğer insanların yanılığarı (Doxalar; Vehimler ve Zâhirî Kâinat Telâkkîsi): Akıl için bölünmez bir bütün olan Kâinat, Duyular'a göre, birbirlerinin zıddı olan iki unsurdan müüteşekkil gibi görünür: Aydınlık-karanlık ve soğuk-sıcak. Zahirî, Oluş'un mevcut olduğu vehmedilen Vehimler Âlemi en küçük zerrelere kadar bu iki temel unsurun izlerini taşır. Bütün oluş ve değişmeler bu iki temel unsur arasındaki münasebetlerin neticesidir.

Parmenides, doktrininin ilk kısmında aklın reddettiği değişme ve harekete ikinci kısmında duyu bilgileriyle algılanan **Zahirî Âlem**'de yer vermektedir. Doktrin ilk kısmı, duyuların nüfuz edemediği **Bâtınî Âlem** hakkındadır; bu âlem, asıl "şe'niyet

²¹ Bu konuların kısa ve özlü bir irdelemesi için, bkz: Durmuş Hocaoğlu., *Laisizm'den Millî Sekülerizm'e.*, s.62-75

²² Platon., Sofistler., 258.C [Platon., *Diyaloglar.*, C: .2., Remzi Kitabevi Yayınları., s.339, pr: 1/1-s.340

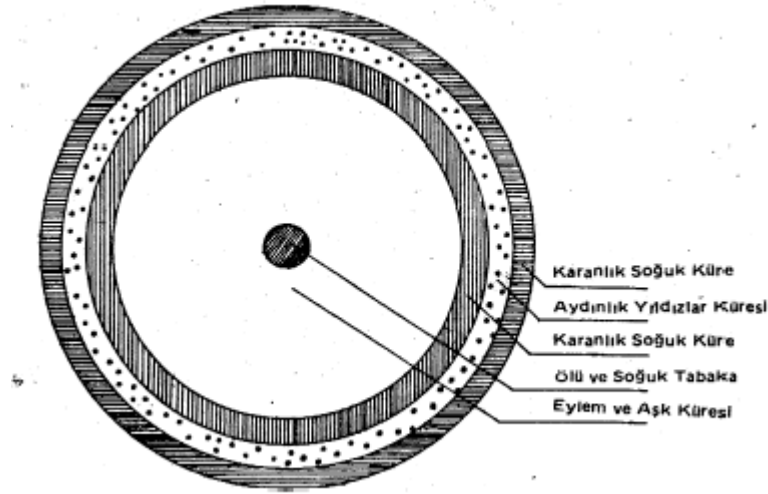
²³ A. Weber, *Felsefe Tarihi.*, s.15, pr: 2 - s.16, pr: 1

(verité) dünyası”dır. Fakat bu dünya duyulur (sensible) bir varlık alanı değildir, o âleme ancak “saf akıl” ile nüfuz edilebilir. Duyular ile algıladığımız bu âlem ise bir algı dünyasıdır, ona “zahirî âlem” tesmiye edilmesinin sebebi de budur: duyular ancak zâhiren-olan’ı algılayabilir. fakat beri yandan duyular derindeki hakikatı (şe’niyeti) idrâk edemezler; o sebeptendir ki, hep yanılan, hep hata ve hattâ yanlışlıklar işleyen duyular, bize ancak vehim (doxa) bilgisi verebilir. Bu yüzdendir ki, bu âlem aynı zamanda bir vehimler âlemi olarak nitelendirilmeye müstahak olmaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki, üstada göre, “hakikat”, derin hakikat, Eşyanın tam ve noksansız bilgisi, Duyular ile değil Akıl ile, duyulara bulaşmamış saf akıl ile kavranır; o sebeple Âlem’in hakikatı panteizm, değişmeyen “bir” varlıktır. Aldatıcı duyuların verdiği âlem ise bir “doxa” âlemidir.

Parmenides’in bu fikirleri, Metafizik Âlem (Gayb Âlemi, Âlem-i Misâl, Âlem-i Emr) ile Fizik Âlem (Âlem-i Şuhûd) arasındaki ayrımı andırmaktadır.

Kozmoloji:²⁴ Parmenides’e göre, Dünya yuvarlak olup Kâinat’ın merkezindedir, onun üstünde “Eylem ve Aşk Küresi”, onun üstünde de sırasıyla, “Karanlık ve Soğuk Küre”, “Aydınlık Yıldızlar Küresi” ve yine “Karanlık ve Soğuk Küre” bulunur.

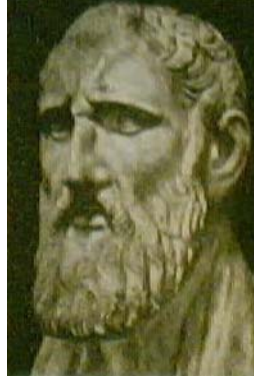


Şekil: 6 Parmenides’e göre Evren [Şükrü Günbulut., Küçük Felsefe Tarihi., s.9]

²⁴ Detaylı bir analiz için, bkz: Aryeh Finkelberg., “The Cosmology of Parmenides”

Eléalı Xénon

(M.Ö. 490-432)



Parmenides'in talebesidir. Aristo'ya göre "mantığın babası"dır. Xénon, Parmenides'in "mutlak birlik" kavramından yola çıkmak sûretiyle, her türlü değişmeyi ve hareketi, yani, Oluş'u radikal bir şekilde reddetmekte, tam anlamıyla "değişmez mutlak varlık"ı savunmaktadır. Onun, bu hususta düşünce tarihine armağanı olan bazı çetrefilli soruları vardır ki bunlar Xénon Antinomileri olarak tanınırlar.²⁵

O, Zaman'ın ve Mekân'ın mantıken sonsuza bölünebileceği fikrinden hareket ederek, "Kâinat'ta Hareket'in mevcut olmadığını", ancak, duyumların aldatıcılığı sonucunda Hareket'e bir gerçeklik izafe ettiğimizi söylemektedir.

Onun, "Xénon'un Hareket Antinomisi" olarak bilinen antinomisi şöyledir: Hareket eden bir cisim, bir A noktasından bir B noktasına varmak için evvelâ bu yolun yarısını, ondan önce yarısının yarısını... ilh kat'etmek mecburiyetindedir. A-B arası sonsuz şekilde bölünebileceğinden cismin bütün bu sonsuz parçaları aşması gerekecektir. Bu ise sonsuz zaman alır; o halde, mesafe ne kadar kısa olursa olsun cisim A'dan B'ye gidemez. Yâni, hareket yoktur.

Bundan ayrı olarak, onun, "Hareketin İzafiyeti Antinomisi" vardır ki o da şudur: Bir cismin hareketi ancak bir diğerine göre(bir diğerine izafeten)dir; o halde, bir cismin hareketi 'belirli' (mutlak) bir büyüklük (kemmiyet) ile ifade edilemez.

⇐ [A] [B] [C] ⇒

Şekil: 7

²⁵ Bkz: T. Gomperz., *Greek Thinkers.*, C: I, s.194 v.dv.

Buna ait misâli şudur: Şekil 7'deki gibi üç cisim alalım.²⁶ B sabit olsun ve A ve C, zıt yönlerde hareket etsinler. A'nın hızını (yer değiştirme keyfiyetinin kemmî / sayısal/ ifâdesini) tesbit etmek istediğimiz zaman B'ye ve C'ye göre yapılacak ölçümlerde değişik sonuçlar elde ederiz ve tabiatıyla aynı şey C için de vârittir. Bu antinomi ile Xénon, harekete ait büyüklüklerin mantıken yanılığlı ve hareketin refere edilebilmesi için bir Mutlak Koordinat (Müracaat) Sistemi bulunamayacağını, binaenaleyh Hareket'in de 'mutlak' değil "izafi" olduğunu bildirmektedir.

Mekân: Hareket, ancak bir "mekân"da vuku' bulur. Öte yandan, mekân, bir gerçeklik ise bir varlık demektir ve o da bir mekânda bulunmalıdır; o mekân da bir başka mekânda...ilh. Bu böylece 'eis apeiron' (ilânihâye) gider. O hâlde Hareket, hepden imkânsızdır.²⁷

Çokluk: Cisimler mantıken ne bölünebilmeli ve ne de cüzlerden (partiküllerden) müteşekkil olmalıdır. Zira, bir cismin ikiye bölünebildiğini kabul edersek, her iki parçanın da tekrar ikiye bölünebilmesi icap eder... ilh. ve neticede cismin sonsuzca bölünebileceğini de kabul etmeliyiz. Bu da bir nesnenin sonsuz sayıda parçadan oluşması demektir ki bu takdirde:

a: Bu cüzler müsbet (sıfırdan büyük) ise, herhangi bir cismin dahi sonsuz sayıda cüzden oluşması dolayısıyla sonsuz büyüklükte olması, veya,

b: Bu cüzler, sıfır büyüklükte ise onların teşkil ettiği cismin de sıfır büyüklükte olması demektir.

Bu sonuçları her ikisi de çelişkilidir. Bir nesnenin büyüklüğü 'sonsuz' olamayacağı gibi, 'sıfır' da olamaz. O halde: Cisimler bölünemez. Yani, Kozmos'ta ne Hareket vardır, ne de Atom. Var olan tek şey "Varlık"tır ve bu varlık 'değişmez'dir, 'bölünmez'dir, 'bir'dir, ve bütün'dür.

Görüldüğü gibi Xénon, Xénophanes ve Parmenedis'ten aldığı "panteizm"i çok ileri bir boyuta götürmüştür. O, Evren'i çok katı bir panteizm şeklinde yorumlamaktadır. Böyle bir evren "tam bir sürekli" teşkil eden, parçalanamayan ve hareketsiz bir evren olacaktır. Anlaşıyor ki üstad, Parmenides gibi hakikatın Akıl'da olduğuna, Duyular'ın birer doxa olduğuna inanmaktadır ki bunun sonucu olarak, sadece Değişmez Varlık idesini kabuletmekte, Oluş'u, yani her türlü değişmeyi radikal olarak reddetmektedir. Eğer Duyular'a doxa gözüyle bakmasa idi, Oluş'u inkâr edemezdi. Çünkü Duyular'ın bize verdiği, Oluş'tur. Onun "Nesnelerin Yaratılışı" adlı eserindeki bazı fikirleri şöyledir:²⁸

"Büyüklüğü, kalınlığı, ağırlığı olmayan varolamaz"

"...varolanlar sınırsızdır"

"Hareket eden ne bulunduğu yerde (mekânda) hareket eder ne de bulunmadığında"

²⁶ C. Sunar., *Varlık Hakkında Ana Düşünceler.*, s.44

²⁷ A. Weber, *Felsefe Tarihi.*, s.18, pr: 3

²⁸ W. Kranz., *Antik Felsefe.*, s.69, pr: 2, 3, 4

Melessos

(M.Ö. 5. Yüzyıl)

Materyalist bir filozoftur. Temel hareket noktası, Parmenides'in "oluş'un imkânsızlığı" fikridir. Yalnız, o, Parmenides, Xénophanes ve Xénon'un "İdealist Panteizm"inden inhiraf etmiş ve Pantheist Varlıkçılık doktrinini tam materyalist bir şekilde tefsir etmiştir.

Melesso'ya göre, Oluş imkânsız ise bundan donra Âlem'in ne şekilde meydana geldiğini araştırmak beyhudedir. Yalnız ve sadece Varlık vardır ve bu varlık (Âlem) zaman itibariyle ezelî ve ebedî, mekân itibariyle de sonsuz olan, aslî hüviyeti değişmeyen, yaratılmayan ve yok edilemeyen, arttırılıp azaltılmayan "madde"den ibarettir.

Maddenin aslî hüviyeti (sabitliği) değişmemekte, fakat Kâinat haller itibariyle sürekli değişmektedir ki bu sebeple de Akıl için, sürekli olarak bir "çelişki" teşkil etmektedir. Zira, filozof, Boşluk'un, Değişme'nin aklen imkânsız olduğuna inanır. İşte bu iki husus arasındaki uygunsuzluk, (Değişme ve Hareket'in aklen imkânsız, fiilen var oluşu) çelişkinin kaynağıdır. "Tabiat veya Varlık" isimli eserinde varlık, değişme ve hareket hakkında şunları söylüyor:²⁹

"Daima vardı varlık ve daima var olacaktır. Doğsaydı doğmadan önce 'hiçbirşey' olması gerekirdi. 'Hiçbirşey' vardıysa, asla hiç bir şeyden hiç bir şey meydana gelmezdi. — İmdi (var olan) olmadığına göre vardır ve vardı ve daima var olacaktır ve başı sonu olmayıp (zamanda) sınırsızdır./..."

"...başkalaşırsa varlık artık 'hep aynı' kalamaz,..."

"...onbinlerce yılda birtek kıl kadar başkalaşsa, bütün zaman içinde büsbütün yok olur. Fakat şeklinin değiştirilmesi imkânsızdır."

"... Boş diye bir şey de yoktur. Çünkü boş şey, 'hiç-bir-şey'dir. İmdi, 'hiç bir şey' var olamaz. Var olan (varlık) hareket de etmez. Çünkü çekileceği bir yer yoktur, tersine doludur. Boşluk olmadığından çekilecek yer yoktur."

"...İmdi doğru görmediğimiz ve bir çok şeylerin doğru olarak var görünmedikleri meydana gelir. Gerçekte var-olsalardı değişmezlerdi, tersine, herşey önce görüldüğü gibi olurdu. Çünkü, gerçek var-olandan daha güçlü birşey yoktur. Değişirse var-olan yok olur, var-olmayan meydana gelmiştir."

"Var olan bölünmüş olursa hareket eder; hareket edince de var olamaz."

Görülüyor ki Melessos, Parmenides'den aldığı doktrini materyalist ve diyalektikçi bir tefsirle işlemiştir. Varlık'ı monist ve madde'den müteşekkil kabul etmesi onun panteist materyalizminin, Değişme ve Hareket'in aklen imkânsız, fiilen var oluşu arasındaki çelişki anlayışı da diyalektikçiliğinin işaretidir. Zaman'ı ezelî ve ebedî olarak

²⁹ W. Kranz., *Antik Felsefe*, s.70-71

kabul etmektedir. Bu husus, “...onbinlerce yılda birtek kıl kadar başkalaşsa, bütün zaman içinde büsbütün yok olur...” ifâdesinden de anlaşılmaktadır.

Gorgias (Leontium’lu) (Sofist)

(M.Ö. 483-375)

Gorgias tam bir “nihilist”tir (inkârcı). O, Sadece Oluş ve Hareket’i değil Varlık’ı da reddetmiştir. Ona göre “hiçbir şey” yoktur.

“...zira, eğer bir varlık olsaydı, Parmenides’in isbat ettiği gibi, bu ancak ezeli ve ebedi olabilecekti. İmdi, ezeli ve ebedi olan bir varlık sonsuzdur. Fakat, sonsuz bir varlık, kendisine hudut koyacak olan zamanda ve mekânda bulunmaz. Şu halde hiç bir yerde değildir, ve hiç bir yerde olmayan şey yoktur. Eğer, farzımuhal, bir şey olsaydı bile, biz onu bilmeyecektik, ve bildiğimiz farzedilse, bu bilgi hiç bir sûretle başkasına nakledilemeyecekti.”³⁰

Onun, “varlık hakkındaki üç tezi”özetle şöyledir:³¹

1: Varlık yoktur, Bilgi yoktur [Nihilizm]

2: Varlık olsa bile İnsan için ‘kavranılamaz’dır [Agnostisizm]

3: Kavranılabilir (bilinebilir) olsa bile başka insanlara bildirilemez ve anlatılamaz [Solipsizm]

Gorgias, Varlık’ın bilinemezliğini şu sözlerle ifade etmektedir:³²

“Görünüşte olmadığı için var-olmak bilinemez, var-olmadığı için görünüşte olmak güçsüzdür.”

Gorgias’ın nihilizmi, agnostisizmi ve solipsizmi daha sonraki düşünceler üzerinde büyük tesirler icra etmiştir. Gorgias, Sokrates’in şiddetle tartıştığı filozoflardandır. Eflâtun’un “Gorgias” diyalogu, Sokrates ve Gorgias arasındaki felsefi müzakerelere tahsis edilmiştir. Bu eserin bilhassa ilk kısımları, Gorgias’ın bütün felsefi karakterini ortaya koymaktadır.

³⁰ A. Weber, *Felsefe Tarihi.*, s.18, pr: 4

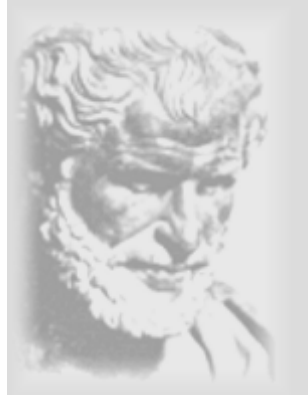
³¹ T. Gomperz., *Greek Thinkers.*, C: I., s.482, pr: 1 - s.486; M. Gökberk., *Felsefe Tarihi.*, s.43; C. Sunar., *Varlık Hakkında Ana Düşünceler.*, s.57; W. Kranz., *Antik Felsefe.*, s.147, pr: 1/2

³² W. Kranz., *Antik Felsefe.*, s.148, pr: 2

III. HERAKLEITOS VE OKULU

Heraclatios

(M.Ö. 535-470 veya 540-480)



Fikirlerinin müphem ve zor anlaşılır olması sebebiyle “Karanlık Herakleitos” olarak anılır.³³

Herakleitos bir “idealist diyalektikçi”dir. Fakat oldukça garip bir idealisttir: Âlem’e bir başlangıç ve bir son tanımaz; sadece, Âlem’in muayyen fasılalar ile adetâ periyodik bir tarzda, ana unsur olarak kabul ettiği “Ateş”in hal (keyfiyet) değiştirmeleri olduğuna kanidir ve idealizmi de burada belirir. Şöyle ki: Âlem’in ana unsuru, aslî kaynağı (arkesi, mebdei) Ateş olup, bütün Kozmos, Ateş’in seyrekleşmesi (rarification) veya yoğunlaşması (concentration) ile teşekkül etmiştir. Ateş, ‘ilk’tir (orijin) ve ‘esas’tır (arke). Âlem ondan çıkmıştır ve sürekli değişerek, tekâmül ederek kozmos halinde varlığını kazanmıştır ve neticede de dağılacak, tekrar ilk haline, orijinine avdet edecek, yani yine ‘ateş’e inkılab edecek ve fakat burada bitmeyecek, bir izmihlâle uğramayacaktır. Bu ‘ateş’ yeniden yeni bir âlem hasıl edecek... ilh., ve bu süreç (vetire) ilânihaye devam edecektir.³⁴ Bu, efsanevî “Anka” (Felix) kuşunun yanarak ölmesi ve fakat öldükten sonra yeniden kendi kendi küllerinden dirilerek hayat avdet etmesi gibi sonsuz, bitimsiz bir “sürekli, periyodik, ossilatuar değişim süreci”dir. Buradan, Herakleitos’un, Zaman ve Mekân’ı ‘sonsuz’ ve ‘mutlak’ kabul ettiği sonucuna ulaşılabilir (D.H.) Ona göre, “Zaman, oynayan, dama taşı süren bir çocuktur.”³⁵

Herakleitos’a göre, “**Varlık** hiçbirşeydir, **Oluş** herşeydir.”³⁶ Bütün Oluş’un temeli, “zıtların birliği ve mücadelesi”dir. Mücadele, herşeyin babasıdır. Bu, “sürekli oluş”u, “sürekli değişme”yi zarûfî kılar. Sabit, ber-karar, değişmez olan-olan hiçbir şey yoktur. Herşey kendi zıddını da mündemiçtir ve onunla sürekli mücadele halindedir. Bu

³³ W. Kranz., Antik Felsefe., s.48, st: 1

³⁴ A. Weber, Felsefe Tarihi., s.20, pr: 1

³⁵ W. Kranz., Antik Felsefe., s.50, pr: 3

³⁶ A. Weber, Felsefe Tarihi., s.18, pr: 4

mücadeleden yeni bir başka şey hasıl olmakta ve fakat o da varlık kazanır-kazanmaz yine kendi zatında mündemiç olan zıddı ile mücadeleye girişmekte ve bu süreç, böylece ilânihaye devam etmektedir. Bu, bütün Mükevvenât'ta cârî olan, evrensel, genel-geçerli olan, Âlem'in noksansız bir şekilde tâbî olduğu, onu idare eden, "**Zıtların Birliği ve Mücâdelesi Kanunu**"dur.

Burada dikkat çekici olan, şudur: Herakleitos felsefesinde bir yandan, "herşey değişir" önermesi ve diğer yandan da "hiç değişmeyen evrensel bir kanun idesi" yan-yana bulunmaktadır. Şu hâlde, herşeyin kaçınılmaz bir zarûret ile değişmeye mecbur ve mahkûm olduğu bu "Âlem'in, bu "Oluşlar Dünyası"nın arka-planındaki, Âlem'in idarecisi olan işbu "değişmez kanun", Âlem-Üstü (Super-Naturelle; Transandantal, Müteal, Aşkın) bir başka şeyin varlığını zarûrî kılacaktır ki bu, "Logos"tur.³⁷ Logos, "tanrısal akıl"dır ve "Zıtların Birliği ve Mücâdelesi Kanunu", Logos'un dili'dir. Bu tenakuz prensibi, Âlem'deki genel-geçerli ilke olan "Kutupsallık"tır (Polarite):³⁸ Âlem, zıt kutupların mücadelesinden ibarettir.

Filozof, Logos'a bir veche vererek onu, bu âlemlerin yaratıcısı değil, idarecisi (müdiri) (veya bir nevi kanun koyucusu) olan bir "âkil ilâh" gibi tasarlamaktadır.³⁹

Varlık, durmadan etkide bulunur, **Oluş** halindedir ve fakat kendisi (sabit bir varlık olarak) yoktur.⁴⁰ O, bunu ifade etmek için, "Oluş'tan başka birşey görmüyorum" demektedir.⁴¹

Herakleitos'ta şöyle bir "vahdet" olduğu söylenebilir: "Bütün bu karşıtlıklar ikiliklerine rağmen 'aynı şey' olup, 'Bir'in ayrı-ayrı yanlarıdır."⁴² Bu fikir, Zerdüştcü kanallardan gelmiş olan bir etki olarak da tefsîre edilmeye açık bulunmaktadır.

Arke olan Ateş, 'canlı'dır; Kozmos, Ateş'ten meydana gelir ve tekrar Ateş'e dönüşür. Bu süreç, 8 milyon yıllık bir periyottur.⁴³ Özellikle, Varlıkküresi'nin bu periyodikliği, Zerdüşht düşüncesinin deforme izlerini taşımaktadır. Ateş değişir, Su olur; Su, Toprak'a, Toprak Aither'e dönüşür ve bu hâl geriye döner.⁴⁴

Herakletios, Kâinat'a bir canlılık izafe etmekle Hilozoist, değişme'yi bir kader olarak addetmekle Fatalist,⁴⁵ bir zarûret addetmekle Determinist, aynı zamanda herşeyi "bir" telakki etmekle de Panteist olmaktadır.⁴⁶

Herakleitos, zıtlar arasında bir "uyuşma"dan da söz etmekte ve bunu "âhenk ve barış" olarak nitelendirmektedir. Ateş'ten herşeyin oluşmasını "yukarıdan-aşağıya

³⁷ W. Kranz., Antik Felsefe., s.45, pr: 2. "Logos"un diğer dillerde tam bir karşılığı yoktur [W. Kranz., a.e, s.45, pr: 2]. 'Akıl', 'ruh', 'nefs', 'soluk' gibi muhtelif anlamlara gelmektedir. "*Bizi çevreleyen evren logoslu ve akıldır*" [a.e, s.54, pr: 2]

³⁸ F. Nietzsche., Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe., s.29, pr: 1

³⁹ W. Kranz., Antik Felsefe., s.45, pr: 2.

⁴⁰ F. Nietzsche., Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe., s.29, pr: 2

⁴¹ F. Nietzsche., Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe., s.27, pr: 1

⁴² W. Kranz., Antik Felsefe., s.46, pr: 1

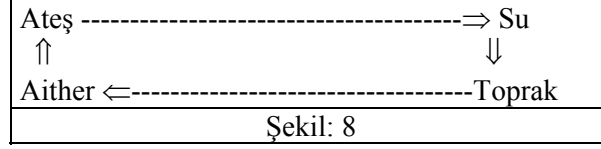
⁴³ W. Kranz., Antik Felsefe., s.54, pr: 3

⁴⁴ W. Kranz., Antik Felsefe., s.46, pr: 1/2; s.50, pr: 5

⁴⁵ Fatalizmi: "Kâinatın böyle olmasını isteyen (de) 'İlâhî Mukadderat'tır". [Nihat Keklik., Felsefe., s.192, pr: 1]

⁴⁶ Herakletios, "Bütün şeyler 'bir-tek şey'dir" diyor: "*Benim değil Logos'un sesini duyduktan sonra bütün şeylerin bir tek şey olduğunu Logos'a uyararak söylemek bilgeliktir*". [W. Kranz., Antik Felsefe., s.49, pr: 1/2]

hareket”, herşeyin tekrar Ateş’e dönüşmesine de “aşağıdan-yukarıya hareket” olarak tanımlıyor.⁴⁷ Bu deverenî hareketin şematik gösterimi şekil 6’dadır



Filozofun “İrmak Metaforu” görüşlerinin özeti mesâbesindedir: “Aynı ırmağa iki defa girilemez”, “daima herşey akmaktadır”, “bütün nesnelere ırmak gibi akarlar.”⁴⁸

Herakleitos’a göre, Düşünme ve Logos herkeste müşterektir.⁴⁹ Bu fikir, “Akl-ı Selîm’in müşterekliği” olarak yorumlanabilir. Ona göre, Ruh, sonsuzdur⁵⁰. Ruh’un ölümü, Su olmaktadır.⁵¹ Ancak, Ruh, bir ‘madde’dir ve ana madde olan Ateş’in geçiş durumlarından birine tekabül eder.⁵²

Herakleitos’un ardıllarının üzerinde en ziyade durdukları husus, onun “değişme” konusundaki tez(ler)idir. Hassaten onun “Evren’in daimî olarak değiştiği” tezi, kendisine Diyalektik’in ilk kurucusu olma ünvanını kazandırmıştır. Marksist Literatür, Herakleitos’un Diyalektiği’nin “saf, çocuksu materyalizm” olarak anar, fakat onu tebcil eder. Cogniot, onun hakkında, “Yunanistan’daki ilkel materyalizmin en büyük temsilcisidir” demektedir.⁵³ Engels, “Anti-Dühring”de, Tabiat’ın Diyalektik Mekanizması ve Herakleitos hakkında şunları yazmaktadır:⁵⁴

“Doğayı, insan tarihini, ya da kendi öz kafa çalışmamızı düşüncenin incelemesi altına koyduğumuz zaman, bize ilk görünen şey, hiçbir şeyin olduğu gibi, olduğu yerde, olduğu biçimde kalmadığı, ama her şeyin hareket ettiği, değiştiği, olduğu ve yok olduğu sonsuz sonsuz bir karşılıklı ilişkiler ve etkiler yumağıdır. Demek, ki içinde ayrıntıların henüz az çok silindiği genel tabloyu görüyoruz; hareket eden, geçen ve birbiriyle bağlanan **şeyin kendisinden** çok, harekete, birinden öbürüne geçişlere, bağlantılara dikkat ediyoruz. Dünyayı düşünmenin bu ilk, bön, ama aslında doğru biçimi, İlkçağ Yunan filozoflarının düşünme biçimidir, ve onu açıkça ilk formüle eden de Heraklitos olmuştur: Her şey hem kendisidir, hem de değildir, çünkü her şey **akar**, her şey sürekli dönüşme, oluş ve yokoluş durumundadır.”

Lenin, “Felsefe Defterleri” isimli notlarının bir bölümünü Herakleitos felsefesinin eleştirisine tahsis etmiştir.⁵⁵ Heraklitos’u “diyalektiğin kurucularından birisi”⁵⁶ olarak

⁴⁷ Laertius., Bkz. N. Keklik., Felsefe., s.192, pr: 2

⁴⁸ W. Kranz., Antik Felsefe., s.54, pr: 2

⁴⁹ W. Kranz., Antik Felsefe., s.47, pr: 1

⁵⁰ W. Kranz., Antik Felsefe., s.46, pr: 1/1.

⁵¹ W. Kranz., Antik Felsefe., s.51, pr: 3

⁵² G. Cogniot., İlkçağ Materyalizmi., s.24, pr: 4

⁵³ G. Cogniot., İlkçağ Materyalizmi., s.21, pr: 1/3

⁵⁴ F. Engels., Anti-Dühring., s.70, pr: 2

⁵⁵ V. I. Lenin., Felsefe Defterleri., “Lassale’ın ‘Efesosluların Herakleitos’un Felsefesi’ Adlı Kitabının Özeti”., s.285-297

⁵⁶ V. I. Lenin., Felsefe Defterleri., s.291, st: 3

kabul eden Lenin, Evren’de daimî hareket ve Herakleitos hakkında şunları yazmaktadır:⁵⁷

“... mekanik hareket, bitkilerin, hayvanların ve insanların hayatı — bütün bunlar, insanların kafasına sadece hareket fikrini değil de çıkış noktalarına dönüşlü, yani diyalektik hareket fikrini sokmaktadır.

Herakletios’un: “Aynı ırmakta iki kere yıkanılmaz” şeklindeki o naif ve hoş formülünün (ya da özdeyişinin) dile getirdiği de budur işte — ama işin aslında (Herakleitos’un öğrencilerinden Krathulos’un da dediği gibi), bir kere bile yıkanılmaz ırmakta (çünkü bütün vucut suya dalıncaya değin ırmak durmayacak ve su aynı aynı su olmaktan çıkmış olacaktır).”

Herakleitos’un kozmoloji anlayışına göre, Güneş, Ay ve Yıldızlar, tekne şeklindedir.⁵⁸ Keza ona göre, gök cisimleri, meselâ Güneş, görüldüğünden daha büyüktür.⁵⁹ Bu düşünce, o çağın anlayışına göre, oldukça ileri sayılmalıdır. Çünkü, böyle bir fikir, “Göksel Nesnelere” (Semâvî Cirmeler, Celestial Corps) için, matematiksel düşüncenin geçerli olmasınıninkabuledilmesini mümkün görmektedir. Eğer Matematik onlar için de geçerli ise, o nesnelere, “ilâhî şeyler” olamazlar.

IV. PYTHAGORAS OKULU IV.I. ESKİ PYTHAGORAS OKULU

[Pythagoras, Kalliphon, Demokedes, Alkmeon]

Pythagoras (M.Ö. 570-494) ve Talebeleri

Adı efsanelere karışan Pythagoras, Eski Yunan düşüncesinin ilk dönemlerinin genel eğilimine bağlı kalarak, Kozmos ve Arke konuları üzerinde durmuştur. Elimizde Pythagoras’a ait orijinal bir metin mevcut değildir. Bu felsefe, daha Aristoteles zamanında dahi bir ‘okul düşüncesi’ halini almıştı; belirli bir “Pythagoras Felsefesi” değil de, “Pythagoras Okulu Felsefesi” denen anonim bir felsefe oluşmuştu. Nitekim Aristo onları, “*Bu filozofların (atomcuların - D.H.) çağdaşı olan, hattâ onlardan önce gelen ve matematiğe kendilerini veren ilk insanlar olan, Pythagorasçılar diye adlandırılan kişiler...*” şeklinde târif etmektedir.⁶⁰

Pythagoras Okulu, diğer adıyla Pisagorculuk, sadece “Âlem’in İlkeleri” (Arke) meselesi üzerinde değil, bununla beraber, aynı zamanda, “Kozmik Nizâm’ın Esası” üzerinde de durmuşlardır. Élea Okulu mensupları bu muammayı “Âlem’in Birliği”nde (Vahdet, Monizm, Unity) aramışlarken, Pisagorcular “Sayı”da aramışlardır.⁶¹ Pisagorculuğa göre, Âlem’in aslı iki prensipten ibarettir: **Sayı ve Âhenk (Harmonia)**.

⁵⁷ V. I. Lenin., Felsefe Defterleri., s.290, pr: 2-3

⁵⁸ W. Kranz., Antik Felsefe., s.54, pr: 3

⁵⁹ N. Keklik., Felsefe., s.191., pr: 1/1

⁶⁰ Aristo., Metafizik: I., Kitap, V. Bölüm., 985 b /20-25 [A. Arslan çevirisi., s.103, pr: 3]

⁶¹ Celâl Saraç., İyonya Pozitif Bilimi., s.133, pr: 1

Bu bakımdan bu okul, düalisttir. Kranz, bu düalizmin Zerdüş'ten öğrenilmiş benzediğini söylemektedir.⁶² Halbuki onlara gelinceye kadar Âlem'in aslı (Arke) tek bir adet prensibe indirgenmekte idi. Pisagorculuk Arke'yi fizikî ve müşahhas değil de fikrî ve mücerret (matematikî) addetmekle de 'idealist' olmaktadır. Bu telakki aynı zamanda "Mathesis Universalis"ın ilk çekirdeği sayılabilir. Çünkü, bu, "matematik temelli" bir felsefedir.

Pisagorcular, ilmî hesabın gerçek kurucusudurlar. Bu felsefede Sayılar, "Âlem'in prensibi ve mahiyeti"⁶³ olup, Cisimler, duyulur hale gelmiş, yani, teşahhus ve teecessüm etmiş olan sayılardır. Yâni, **Cisim = Sayı** olmaktadır. Fakat Sayılar üzerinde çok durmalarına ve Sayı'yı Âlem'in prensibi ve mahiyeti saymalarına rağmen onların sayıları aritmetiksel sayılar olmayıp geometrik şekillere münhasır idi: Küre, küp, kare, daire, prizma v.s.

Sayı Eşya'nın mahiyeti olduğu için Sayı'nın mahiyeti "bir"dir. İki türlü "Bir" vardır:

a: Monadların monadı, ilâhların Tanrısı olan Bir. Bu, "Bir ve Mutlak Bir", "Zıddı Olmayan Bir"dir. Sayılar (yani, Şeyler) O'ndan çıkar (sudûr eder) ve O, onların hepsini ihata eder.

b: Yarattılmış Monad. Bu, sayılar silsilesinde birinci olan monaddır ve her çokluğa (iki, üç...) zıddır. Her şey Bir ile Çok arasındaki zıddiyetten kaynaklanmaktadır.

Pisagorcular, Sayılar üzerinde çok durmalarına rağmen, Sıfır'ı ve Ondalık Sayılar Sistemi'ni bilmiyorlar, bütün adedleri "tam sayı" olarak kabul ediyorlardı. Meselâ π [π] "pi" sayısının açıklamasını yapamamışlardı, 22/7 bölmesinin çok tekrarlanmasıyla pi'nin rasyonel hale konulabileceği kanaatında idiler. Matematik'teki "sonsuz küçük" ve "sonsuz büyük" kavramlarını da ele almışlardı. Bilindiği gibi, bunlarla en fazla Eléalı Xénon uğraşmıştır. Sayıları 'tam sayı' kabul ettiklerinden, onlar için temel sayı "1"dir ve bu husus onların ontolojilerinin de temeli olmuştur.

Kozmogoni ve Kozmoloji

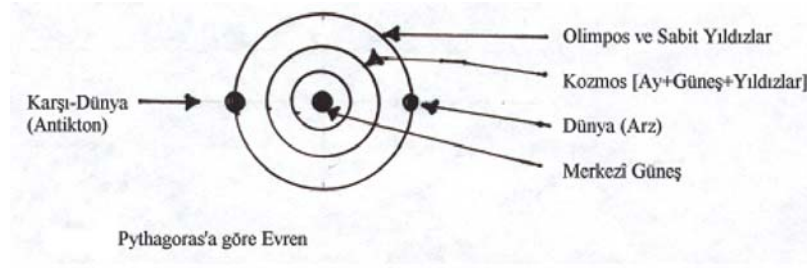
Varlıkların ilki "İlk Varlık" (Fizikî Nokta) olup ondan, sudûr (Émanation) yolu ile, Doğru, Yüzey, Hacim, Cisimler, Duyum, İdrâk, Zekâ çıkar. Bu Sudûr zihniyetinin, "**Eucliden Geometri**"nin temellendirilmesinde önemli bir katkısının bulunduğu düşünülebilir. Zira, Euclides Geometrisi de, bütün geometriyi, ilk ve yalın olarak, boyutsuz eleman "Nokta"dan yola çıkarak inşa etmiştir.

Kozmogonileri şöyledir: **Bir**, kesif (masif) ve kısımsız (yekpâre, monoblok) bir Küre (Sfeiros) olup "Sonsuzluk"ta yüzer.⁶⁴ Başlangıçta, "Dolu", "Boş" olmaksızın vardı. Boşluğun Dolu'ya hücumu ile Kozmos oluşmaya başlar, neticede Doluluk sonsuz küçük parçalara (Atoma'lar) ayrılır. Doluluk buna reaksiyon olarak bu partikülleri geometrik ilgilerine göre birleştirir ve İlksel Cisimler (Toprak, Su, Hava, Ateş) hasıl olur. Esas olan Ateş'tir, dört yüzeyli parçacıklardan oluşur. Ateş ilâhî prensibin sembolüdür, yeri, Kâinat'ın merkezi ve en büyük ilâhın bulunduğu merkezî bir güneştir. Bu güneş, daima Yer'in karşı tarafına geldiğinden (Dünyadan) görünmemektedir. [Kozmos'un yapısı Şekil: 9'da gösterilmiştir].

⁶² W. Kranz., Antik Felsefe., s.33, pr: 1/1

⁶³ A. Weber., Felsefe Tarihi., s.23, pr: 2

⁶⁴ "İlk-Varlık'ın sonsuzlukta yüzmesi" motifi, İslâm-Öncesi dönemdeki Türk Kozmogonileri ile de yakın ve şaşırtıcı bir benzerlik arz etmektedir.



Şekil: 9: Pythagoras'a göre Evren
(Çizim: D. Hocaoğlu)

Âlem'in aslını sayı ve Âhenk'te aramakta olduğu için, Matematik yanında Âhenk kavramına duyduğu ilgi hasebiyle Musıki ile de uğraşan Pythagoras, ilk defa olarak, Ses'i matematikselleştirmeye gayret etmiş, Matematik ve Musıki arasında birtakım bağlantılar kurmuştur.⁶⁵ Bu bağlantı, daha da genelleştirilmiş ve bütün evrenin bir âhengi olduğu fikrinden, bütün evrenin bir de musıkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre, Güneş ve Ay'ın dönüşlerinde bir ses çıkar.⁶⁶ Keza, bütün âlemin bir musıkisi olduğu fikri, XVII. yüzyılda Johannes Kepler tarafından da kabul edilmiş ve Kepler, bu konuda 1619 yılında, "Harmonices Mundi" (Dünyanın Âhengi) isimli bir eser kaleme almıştır.⁶⁷

Pisagorculuk'taki Sayı Mistisizmi, daha sonra İslâm Düşüncesi tarihinde **İhvânu's-Safâ** felsefesinde de tesirini gösterecektir.

Pisagorcu düşünceye göre, **Mekân** ile **Madde** aynı şeydir. Mekân homojen bir "sıvı" ile doludur ve bu sıvının içinde **Deveranî Hareketler** vardır. Eşya'nın aslî mahiyeti ise, Mekân'da yer işgal etmesi, yani, "uzamlı" (extensive, mütehayyiz) olmasıdır. **Mekân**, **Madde** ve **Deveranî Hareket** hakkındaki bu düşünceler, XVII. yüzyılda ortaya çıkacak olan **Cartesien Felsefe**'nin bir bakıma çekirdeği gibidir.

Pisagorculuğa göre, Âlem ezelî ve ebedîdir.

Hareket ve Oluş konularındaki fikirleri Eléa Okulu ile paraleldir.⁶⁸ Yalnız, varlık, esas olarak değişmez, izafi olarak değişir.

Ruh'u ölümsüz olarak kabul eden Pisagor Okulu'nda aynı zamanda Orfik İnanış hâkimdir.⁶⁹

⁶⁵ M. Gökberk., Felsefe Tarihi., s.31, pr: 2

⁶⁶ W. Kranz., Antik Felsefe., s.34, pr: 2

⁶⁷ G. Holton - D. H. D. Roller., Foundations Of Modern Physical Science., s.149, pr: 1-2

⁶⁸ A. Weber., Felsefe Tarihi., s.24, pr: 1

⁶⁹ W. Kranz., Antik Felsefe., s.32-33. Pisagor Okulu ve Orfik İnançlar hakkında geniş bilgi için, bkz: T. Gomperz., Greek Thinkers., Vol: I, Chapter: V. (pp.123-160): "Orphic and Pythagorean Doctrines of The Soul"

IV.II. YENİ (SON) PYTHAGORAS OKULU

[Philolaos, Arkhytas, Timaios, Hiketas, Herakleides, Ekphantos]

Her iki okul arasında yaklaşık beş asırlık bir zaman farkı bulunmasına rağmen görüşleri arasında mühimce bir ayrılık yoktur. Bilinen bütün şeylerde Sayı vardır. Bu, şu demektir: Sayı, Hem Maddeler Dünyası'nda ve hem de Ruh'un Dünyası'nda, doğuştan (fıtratan) vardır.⁷⁰ Sayı ve Âhenk hakkında aynı şeyi düşünürler:

“... yalnız şekil kazanmış olan bilinebilir, şekil ise ölçü'ye, kanun'a, sayı'ya dayanır. Her şekli belirtirken kullanılan deyiş bir sayı oranıdır. Her âhenk (harmonia) sayıca sınırlandırılmış, belirtilmiştir, bu şu demektir: Hem algılanan maddeler dünyasında hem de düşünen ruhun dünyasında sayı doğuştan vardır.”⁷¹

Philolaos

Tabiat, sınırsızlardan ve sınırlandırıcılardan kurulmuştur. Harmonia, çok karışmışların bir-oluşu ve ayrı düşüncedekilerin birliğidir. Bu daha önce görmüş olduğumuz “Zıtların Birliği” doktrini. Sayıların sistem olarak temeli 10 sayıdır. Kozmos Küresi'nin elemanları beş adettir: Küre içindeki Ateş, Su, Toprak, Hava ve Kürenin Örtüsü. Burada Kürenin Örtüsü, Harmonia'dır.⁷²

Arkhytas

Matematik ve Varlık arasında kurmuş olduğu bağlantı sonucunda, Matematik'in yetkin bir bilim olduğunu ve onunla “şeylerin doğru bilgisi”ne ulaşılabileceğini söylemektedir.⁷³ “Şeylerin doğru bilgisi”ne Matematik ile ulaşmak fikri, bir yandan Descartes'in ve Leibniz'in ideali olan Mathesis Universalis'in ve diğer yandan da Modern Fiziğin ilk tohumları olarak görünmektedir.

Hiketas

Kendine has bir kozmoloji doktrini kurmuştur. Buna göre, esas dönmekte olan Yer-Yüzü'dür. Yer-Yüzü kendi etrafında döner, diğer semavî cisimler harekesizdir. Bu, Yer-Yüzü'nün sabit, Semâvât'ın dönmesi hali aynı ile tesiri yapar.⁷⁴

Ponthos'lu Herakleides ve Pythagorasçı Ekphantos, Yer'in, dingili çevresinde dönene bir teker gibi batıdan doğuya doğru döndüğünü söylemektedirler.⁷⁵

Hulâsa, Pisagorcular, Aritmetik ve Cebir'de değil, Geometri'de ilerlediler; Sıfır'ı, İrrasyonel Sayılar'ı bilmiyorlardı.. Matematiksel temelli bir âlem tasavvuru geliştirdiler

⁷⁰ W. Kranz., Antik Felsefe., s.95

⁷¹ W. Kranz., Antik Felsefe., s.95, pr: 2

⁷² W. Kranz., Antik Felsefe., s.97-98

⁷³ W. Kranz., Antik Felsefe., s.98, pr: 1/1

⁷⁴ W. Kranz., Antik Felsefe., s.100, pr: 2

⁷⁵ W. Kranz., Antik Felsefe., s.100, pr: 3

ki bu, bir yandan dar anlamıyla Mathesis Universalis ve diğer yandan da geniş anlamıyla Evren'in matematiksel deşifresi demek olan Matematikle Fizik'in ve modern bilimlerin yolunu döşemek olarak kabul edilebilir. Yalnız, herşeyin mebdesi olarak "fiziksel nokta"yı kabul etmekle de bir cins atomizm'e sahiptir.⁷⁶ Ancak, bu, "atomizm" olarak yorumlanabileceği gibi, bir çeşit "Sürekli Evren" (Continuous Universe) anlayışı olarak yorumlanmaya da müsait görünmektedir. Zira, "nokta"nın boyutsuz olduğu unutulmamalıdır.

V. ATOMİZM

V.I. PROTO - ATOMİSTLER

Empedokles

(M.Ö. 492-432)

Empedokles, Anaxagoras gibi bir panteisttir. Kâinat'ın bir "bütün olarak" değişmediği, fakat "cüzler olarak" değiştiği kanâatindedir. O'na göre, Kâinat ezeli ve ebedîdir ve bütünüyle Madde'den oluşur. Madde, mahiyeti itibariyle değişmez, fakat daimî sûrette hareket halindedir; o halde, bu hareketi açıklayabilmek için "**atom**" faraziyesine ihtiyaç vardır. Yani o, Âlem'in, yapısal olarak daha fazla bölünmesi mümkün olmayan temel elemanter parçacıklardan müteşekkil olduğunu, Âlem'in temel "en küçük bir parça"sının bulunduğunu kabul eden "atomist" bir düşündürdür.

Empedokles, Hareket'in açıklanmasında "Kuvvet"i de bir kategori olarak felsefesine kor. Yani Empedokles'de "Madde ve Kuvvet Düalizmi" vardır. Kuvvet anlayışı, bir anlamda Newtonien anlayışı da andırır. "Hareketin fail illeti" olarak ele alınan Kuvvet, Newtonien felsefedekini andırır bir tarzda, "Çekme Kuvveti" ve "İtme Kuvveti" gibi iki türdür: **a:** Sevgi Prensibi (Birleşme Prensibi; Çekme Kuvveti yerine, **b:** Anlaşmazlık Prensibi (Ayrılık Prensibi; İtme Kuvveti yerine) .

Kozmogoni: Bütün Varlık, başlangıçta, Sevgi'nin etkisiyle bir arada küresel bir halde (Sfeiros) iken Anlaşmazlık'ın gelmesiyle ayrıldı. Bu sûretle, sırasıyla, Toprak, Su (Okeanos), Hava, Semavî Esîr, Yıldızlar, Bitkiler, Hayvanlar.. ilh. meydana geldi. Mükemmelat'ın bu teşekkülü, bir "tekâmül" şeklindedir.

Kâinat'ı teşkil eden bu unsurlar dört adettir: Toprak, Su, hava, Ateş. Bu unsurlar ise "morion"lardan müteşekkildir (morion, parçacık demektir) Bu parçacıklar teorik olarak durmadan bölünebilirlerse de pratikte bu bölünme sonsuz değildir.⁷⁷ Böylece, Empedokles, bütünüyle maddî olarak tasavvur ettiği Kâinat'a, en küçük temel eleman, temel yapıtaşısı olarak "**morion**"ları ileri sürmekle "atomizm"e yönelmiş olmaktadır. Ne var ki, onun morionları 'maddî' olmakla beraber, aynı zamanda 'canlı'dırlar ki bu da

⁷⁶ C. Sunar., Varlık Hakkında Ana Düşünceler., s.34, pr: 4

⁷⁷ W. Kranz., Antik Felsefe., s.90, pr: 1

Empedokles'in, birçok kadîm filozof gibi hилоzoistik düşüncenin tesirinde kaldığını göstermektedir.

Empedokles, "Tenasüh" inancına sahiptir. Ona göre, İnsan, Sfeiros'un aynasıdır; bir "mikro-kozmos"tur. Duyular, benzerlerin temasından hasıl olur. Duyuların ve Ruh'un merkezi, Dört Unsur'un birbirine en sıkı bir şekilde nüfuz ettikleri 'kan'dır.⁷⁸

Işık, ışıklı cisimlerden akan bir 'şey'dir, çok hızlıdır.⁷⁹

İdrâk (algı, perception), Beden ile Dış-Dünya'nın birbirine intibakıdır. Ona göre, "... **biz âlemi biliyoruz, çünkü biz de âlemlerle aynı mahiyeteyiz.**"⁸⁰ Bu fikre dikkat edilmelidir. Zira bu, İnsan'ın Âlem'i bilebileceğini müdafaa eden "Gnostisizm" in meşruiyet senedini vermektedir. Bütün modernbilimler bu fikir üzerine oturtulmuştur.

Herşey birgün tekrar Sfeiros'a dönecektir, yani herşeyin bir nihyeti vardır ve bu nihayet ise, mebdede olan Birlik haline, yani, herşeyin birlikte bulunduğu "Küresellik" e rüçü etmesidir. "**Sûdur**" un zıddı olan işbu "**Ric'at**" düşüncesi, yani, *herşeyin bir İlk Mebdede'den çıkmış olup (Sudûr) sonra tekrar ona geri döneceği (Ric'at) inancı*, kendisini daha sonraki Plotinus Felsefesi'nde daha net olarak ortaya koyacaktır. Bu düşüncenin, diğer yandan da muhtelif dinî doktrinler ile yakından alakalı olduğuna dikkat etmek icap eder.

İnsanın Düşüşü: Empedokles, Beşeriyet'in bir "Altın Çağ" yaşadığı ve sonra bu Altın Çağ'dan 'düştüğü' inancındadır.⁸¹ Bu düşünce, Hristiyan inancındaki "**İnsanın Düşüşü**" doktrininin kökenleri hakkında ilginç bir ipucu vermektedir.

Empedokles'in düşünce tarihine katkıları şöyle özetlenebilir.

Atomizm fikrinin önderi kabul edilebilir. Keza, Tekâmülcülük fikrinin; Evren'deki Çekme-İtme Kuvvetleri bulunduğu ve bunların Oluş'un esasını, motivasyonunu teşkil ettiği şeklindeki fikrinin; Kâinat'taki madde miktarının, cüzlerin değişmesi esnasında değişmediği tezinin öncüsü de sayılabilir. Bu tez daha sonraları, modern çağlarda karşımıza, "**Maddenin Korunumu**" tezi olarak çıkacaktır.

Ona göre, Güneş, Ay'dan büyüktür. Ay, plak gibidir. Gökler kristal cam gibidir.⁸²

Empedokles, aynı zamanda Retorik'in kurucusu olarak kabul edilmektedir.⁸³

⁷⁸ A. Weber., Felsefe Tarihi., s.27, pr: 2

⁷⁹ W. Kranz., Antik Felsefe., s.90, pr: 2

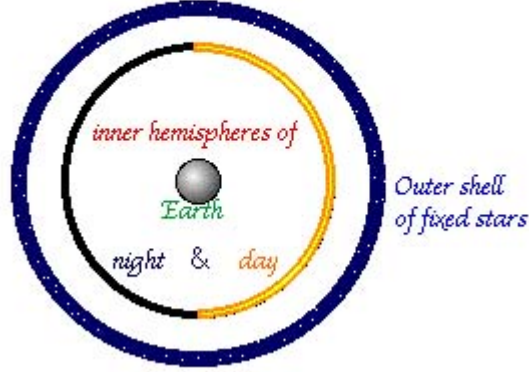
⁸⁰ C. Sunar., Varlık Hakkında Ana Düşünceler., s.47, pr: 1/1

⁸¹ W. Kranz., Antik Felsefe., s.78-79

⁸² Nihat Keklik., Felsefe., s.197, pr: 1

⁸³ Nihat Keklik., Felsefe., s.196, pr: 3

*Empedocles' double sphere
system: Day and Night*



Şekil 10: Empedokles'in çift küreli sistemi

Anaxagoras

(M.Ö. 500-428)

Anaxagoras da, atomist bir filozoftur. Onun felsefesinin önemli iki yanı vardır: 1: Dinamik Kozmoloji yerine Mekanist bir kozmoloji ve, 2: Hilozoist bir monizm yerine bir Düalizm tesis etmiştir. Budüalizm, zekâsız ve cansız cevher olan **Spermata** ile canlı ve akıllı **Nous**'tan mürekkeptir.

1°. Spermata: Kozmoloji'nin aslı unsuru Spermata'dır. Ona göre, Kâinat materyal bir dünyadır ve sonsuzdur. Bir cisim başka bir cisimden (Arke'den Toprağın, Toprak'tan Su'yun... meydana gelmesi gibi) meydana gelemez. Binaenaleyh, Âlem'in temelindeki unsur sayısı dört değil, maddelerin adedi kadardır, yani sonsuzdur. O, bu temel unsurlara "spermata" (tohum) adını vermektedir. Spermatalar, gerek morionlar'dan ve gerekse de atomalar'dan bazı bakımlardan ayrılır.

Spermataların morionlardan farklı yanı, spermataların cansız, zekâsız ve soğuk, sıcak, kuru, yaş, renkli v.s. oluşlarıdır. Benzer yanı ise, sayılamayacak kadar (sonsuz) ve çok küçük (sonsuz küçük) olup, ezeli, yaratılmamış ve yok edilemez oluşlarıdır.⁸⁴

2°. Kozmogoni ve Düalizm: Bu spermatalar başlangıçta Kaos (hercü merc) içinde idiler. Onların düzenlenişi Kaos'u meydana getirmiştir. Yalnız, Anaxagoras, Kozmos'un Kaos'tan kendiliğinden çıkmadığını, zira spermataların cansız, zekâsız, iradesiz oluşlarıyla kendiliklerinden hareket edemeyeceklerini ve bu sebeple de Kozmos'un muayyen kanunlara muvafık bir tarzda meydana gelebilmesi için üstün ve akıllı bir kudretin müdahalesine, düzenlenmesine ihtiyaç olduğunu ileri sürmüştü ve bu

⁸⁴ F. Nietzsche., Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe., s.63, pr: 2

tabiat-üstü (süper-natürel) kudrete **Nous** adını vermiştir. Bu sûretle, Eski Yunan’da ilk defa olarak Kâinat için bir fikrî (ideal) kaynak kabul edilmekle Âlem’e bir “Fail ve Gaî İlet” tanınmış olmaktadır. Nous bu âlemin yaratıcısı olmamakla beraber, onun fail ve gaî illetidir. O, “... *kâinatın ezeli ve ebedi tanzim edicisidir*”⁸⁵ Çünkü, “*Hareket, şeylerin özüne bağlı değildir ve onlara ebedi olarak yabancıdır*”⁸⁶ Madde âtil, Nous ise aktif, hür ve şuurlidir. Diğer varlıklar zekî değil, ancak ‘zekî gibi görünen’ otomatlardır. Diğer yandan, Nous, bazı canlılarda da bulunur ki bu, bir nevi panteizm’dir.⁸⁷ Anaxagoras, Nous (ruh, zihin) ile Madde arasına bir düalizm koymakla beraber bu düalizm zayıftır, zira, Nous, öz niteliği düşünme olan, ‘kendinden-var’ bir cevher olmakla beraber yine de diğer yandan, “çok ince ve lâtîf bir madde”dir.⁸⁸

Kozmogoni: Bütün hareketlerin, düzenliliğin bir iptidası, bir başlangıcı vardır ki bu, “İlk Hareket Âni”dir.⁸⁹ İlk Hareket, Nous’un Kaos’ta hasıl ettiği bir “devrî hareket”tir.⁹⁰ Nous, bu ilk müdahaleden sonra bir daha müdahalede bulunmamıştır. Kaos, İlk Hareket’in dalga-dalga yayılmasıyla kademeli olarak düzene girmiş ve neticede Kaos, Kozmos’a münkalib olmuştur.⁹¹ Bu kozmos, bundan sonra, kendisi dışında başka hiçbir merciin müdahalesine ihtiyaç duymaksızın kurulu bir saat gibi çalışacaktır ki bu, “Mekanizm”dir. Kendi dışında bir kuvvet olmaksızın ilk hareketine yol veremediği için dinamizm yoktur. Anaxagoras’ın tasarlamış olduğu bu kozmogoni, daha sonraları, Kant ve Laplace tarafından tesis edilen kozmogoniye andırmaktadır.

“{Kaos’un ilk ânında — ilk kozmos oluşumundan önce — her şey birarada idi. Her şeyi Aer (Hava) ve Aither (Esîr) tutuyordu. İlk Anafor ile bunların dağılımı, Kozmos’u oluşturdu.}”⁹²

“{Güneş, yanıp tutuşan bir küttedir. Ay üzerinde tepeler vardır./.../Gökyüzü taşlardan (yıldızlardan) yapılmıştır. Sürekli bir dönüş onları Gökyüzü’ne bağlamıştır, bu hareket duracak olsaydı Yıldızlar düşerdi./.../Anaxagoras dinsizlikle suçlanmıştı, çünkü Güneş’in yanan bir kütle olduğunu söylemişti.}”⁹³

“Anaxagoras, Güneş’in Yunanistan kadar büyük olduğunu ileri sürmesinin üzerine pek çok alaya maruz kaldı”⁹⁴

Anaxagoras’a göre, Dünya ‘silindirik’dir.⁹⁵ En ağır spermatalardan oluşur. Bunun üstünde daha hafif olan Su ve Semavî Esîr bulunur, bu esîr ateş halindedir. Nous

⁸⁵ W. Kranz., Antik Felsefe., s.29, pr: 2

⁸⁶ F. Nietzsche., Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe., s.61, st: 1/5

⁸⁷ A. Weber., Felsefe Tarihi., s.30, pr: 2 - s.31, pr: 1

⁸⁸ A. Weber., Felsefe Tarihi., s.31, pr: 2; F. Nietzsche., Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe., s.66

⁸⁹ F. Nietzsche., Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe., s.68, pr: 1

⁹⁰ F. Nietzsche., Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe., s.73, pr: 1

⁹¹ F. Nietzsche., Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe., s.74

⁹² W. Kranz., Antik Felsefe., s.110, pr: 4; F. Nietzsche., Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe., s.73, pr: 1

⁹³ N. Keklik., Felsefe., s.198-199

⁹⁴ D. Rusk., Allah’ın Kudreti., s.55, pr: 3

⁹⁵ A. Weber., Felsefe Tarihi., s.30, pr: 1

bunlardan Madenler'i ve Organik dünya'yı hasıl etmiştir. Yıldızlar, ilk anaforda koparak göğe fırlayan katı kütlelerdir.

V.II. ASIL ATOMİSTLER:

ABDERA OKULU

[Leukippos, Demokritos]

Bu okulun kurucusu Leukippos (M.Ö. V. yüzyıl) olup, bir eser bıraktığına dair bir bilgi mevcut değildir. Fikirleri, daha da işlenerek, öğrencisi Demokritos tarafından yayılmıştır. Leukippos Milet'li, Demokritos ise Abdera'lıdır. Okulun asıl önemli filozofunun Demokritos olduğu için, bu okul, ona izafeten, "Abdera Okulu" olarak anılır. Leukippos ve bilhassa Demokritos, Antik Grek Atomculuğu'nun gerçek kurucusu addedilirler.⁹⁶

Demokritos

(M.Ö. 460-400)



Arkadaşı ve hocası Leukippos ile aralarında fikrî bakımdan pek fazla bir fark yoktur. Kâinat'ı bütünüyle Madde ile izah eden ve düşünce yapısı itibariyle de hemen-hemen en tutarlı materyalizm okulunun kurucusudur.

Kozmos: Demokritos hem Varlık'ı ve hem de Oluş'u kabul eden bir filozoftur. Ona göre, Varlık, sadece ve yalnız Madde'den ibarettir. Ne Evren-Üstü bir akıl (Nous), ne

⁹⁶ O. Bloch., Materyalizm., s.40, pr: 4

bir Gaye (Telos) ve ne de bir Tesâdüf vardır. Herşey Madde'den ve Zarûret'ten ibarettir ki, bu, çok katı bir Determinizm demektir. Âlem'de yalnız Zarûret (Tuke) vardır: Madde, kendi zatı itibariyle zarûrî olarak mevcuttur. Yani, Madde ve Madde'den müteşekkil olan Kozmos, bir “kendinden varlık”tır.

Madde'nin temel taşı, sonsuz sayıda ve sonsuz küçüklükteki partiküller olup, o, bunları “atoma” (bölünemez; lâyetecezza) olarak adlandırmaktadır. Atomalar sonsuz denecek kadar küçük olmakla beraber Pisagorcular'ın tasavvur ettikleri sonsuz küçük “matematiksel unsurlar” değil, pratikte sadece “çok küçük” olan reel “fiziksel objeler”dir. Böylece, Pisagorcular'ın antinomilerinden de kurtulmuş olmaktadır.

Filozof, sonsuz küçük reel fiziksel objeler (atomalar) fikriyle Pisagorculuğu reddettiği gibi, felsefesine “Doluluk”, “Boşluk”, “Hareket” kavramlarını da dahil etmek sûretiyle Eléa'nın “Sırf Varlık”, Heraclétios'un “Sırf Oluş” fikirlerini de reddetmiş olmaktadır.

Atomalar, dolu, aralıksız olarak dolu, masif cisimciklerdir, aralarında ise “boşluk” vardır. Bu ‘dolu’ cisimciklerin ‘boşluk’ta yer değiştirmesi ile “hareket” hasıl olmaktadır. Boşluk olmadığı takdirde, Hareket'in izahı yapılamayacağı gibi, atomalar dahi birbirinden ayırt edilemezler, hattâ mevcut olamazlar. Şu halde, Boşluk, atomların, yani fiziksel varlığın mevcudiyeti için bir zarûret olup, Hareket'in şartı olarak da Doluluk kadar önemlidir. Demokritos, Leukippos gibi, Atomlar'ı “som-madde” ve Boşluk'u ise “var-olmayan” adlandırır ve var-olmayan'ın da var-olan (atomlar) gibi var-olduğunu söyler.⁹⁷ **Doluluk** kavramının yanında **Boşluk** ve **Atom** kavramlarının felsefenin gündemine getirilmesi önemli bir adım olmuş, bilim ve felsefenin sonraki gelişmelerinde tesir etmiştir.⁹⁸ Aristo Boşluk kavramını şiddetle reddetmiş, dolu bir evren fikrini bu fikirler, yani “Dolu Evren” ve “Anti-Atomizm” fikirleri hem Batı ve hem de Doğu düşünce dünyasında hemen daima şiddetli ve ateşli taraftarlar bulmuş, ilk defa Demokritos tarafından temellendirilen “Dolu Evren” ve “Atomizm” fikirleri ise uzun zaman unutulmuş, ancak Klasik Fizik ile birlikte yeniden ortaya çıkmıştır. Ancak, günümüz fiziğinde Evren'in atomistik ve özelliği Boşluk kavramları yeniden irdelenmeye başlanmıştır.

Atomalar'ın bölünemezliği şöyle izah edilmektedir: Atomalar doludur, somdur, Boşluk'un tam zıddıdır, Boşluk'tan pay almamıştır⁹⁹, yani, boşluk ihtiva etmezler. Bu sebeple de bölünemezler. Zira, ‘bölünme’, cisimlerdeki boşluk dolayısıyla olur.¹⁰⁰

Alfred Weber, bu hususta, “*Bu, hakikatte materyalizmin madde'sine gelip katılan ve Demokritos'un sistemine, en dar bir sûrette monist olan felsefelerin tamamıyla önüne*”

⁹⁷ W. Kranz., Antik Felsefe., s.123, pr: 2

⁹⁸ Bilim Tarihçisi Bernal bu hususta şunları söylemektedir:

“... atom teorisi, sonraki bilim üzerinde böylesine büyük bir tesir gösteren Demokritos'tan geldi. Demokritos, ideal sayılardan oluşan bir evren yerine, küçük ve sayılamayan, bölünemeyen (a-tomos) parçacıklardan, boşluk'ta hareket eden atom'lardan oluşan bir evren düşündü./.../Boşluk — hiç bir şey — kavramının felsefeye getirilmesi cür'etkâr bir adımdı. Eski filozofların evreni anlaşılabilir, dolu bir evren, bir plenum'du. Vakum fikri bütün saygıdeğer filozoflarca tiksintiyle karşılanmıştı. Rönesans fiziğinde Galilei'nin dinamiği gibi gibi bir çok buluşlar ve sonraki gaz kanunları ve buhar motörü gibi bilimsel ve teknik gelişmeler bu fikre ('dolu evren' fikri - D.H.) karşıt çıkma prosesi sırasında oluştu.”

[J. D. Bernal., Materyalist Bilimler Tarihi., C: I., s.141, pr: 3-4]

⁹⁹ W. Kranz., Antik Felsefe., s.123, pr: 3

¹⁰⁰ W. Kranz., Antik Felsefe., s.124, pr: 1, st:1

geçemedikleri düalist bir renk veren ikinci bir prensiptir.”¹⁰¹ demektir. Yâni, Demokritos Felsefesi, “atom-boşluk” (veya, doluluk-boşluk) düalizmine sahiptir.

Demokritos Atomizmi’nde atomaların hepsi biribiriyle özdeş olmayıp, muhtelif şekillerde ve özelliklerdedirler: Pürüzlü, düz, kancalı, köşeli, eğri-büğü¹⁰² olanları bulunduğu gibi bazıları kalın, bazıları ince, bazıları hafif, bazıları da ağırdır; meselâ, Ruh, en ince ve lâtif atomalardan müteşekkildir.¹⁰³ Rûh’un Maddîliği, filozofun materyalizmi Ruh Dünyası’na da yayması demektir ki daha sonraları ortaya çıkacak olan **Mekanikçi Materyalizm** de bu hususta Demokritos’a hayli şey borçludur. Dört Unsur’un atoma şekilleri sınırlandırılmamıştır, Ateş’in atomaları küreseldir, diğer unsurlar da atomlarının büyüklük ve küçüklükleri ile birbirinden tefrik edilir.¹⁰⁴

Hareket: Atomaların hareketinde bir determinizm vardır, onlar birbirlerini ne çeker ve ne de iterler. Birbirlerine vurarak ve çarparak hareket ederler.¹⁰⁵ Atomaların bu hareketlerinin başlangıcı açıklanmamıştır. Evren, atomaların birbirleriyle çarpışmalarından oluşur.

Evren’de bir “Gaye” yoktur. Bu sebeple Demokritos Kozmolojisi’nde “zarûret” hâkimdir. Yâni bu felsefe, Mekanist ve Determinist bir evren anlayışına sahiptir.¹⁰⁶

Demokritos ayrıca, “sonsuz evrenler” olduğunu kabul eder.

Kozmogoni: Anaxagoras’ın kozmogonisini andırır.¹⁰⁷ Atomalar Boşluk’a düşerek bir kasırğa hasıl ediyorlar ve birbirleriyle çarpışıyorlar; dönerek (anafor ile) ayrılıyorlar, ağırlar aşağıya inerken hafifler yukarıya çıkıyor. Ay, Güneş ve Yıldızlar bu dönme sonucunda Gökyüzü’ne fırlayan ve tutuşan taşlardır. Bu dönme (anafor) Dört Unsur’u hasıl etmiştir. Ağır olan Toprak ve Su aşağıda kalırken, hafif olan Hava ve Ateş yukarıya çıkmıştır.

Demokritos Kozmolojisi’nin kısa bir özeti şöyle yapılabilir:

- 1: Her şey “madde”dir ve “maddî”dir.
- 2: Madde, “atoma”lardan oluşur.
- 3: Madde “doluluk” olup onun gibi bir başka gerçeklik de “boşluk”tur. [Doluluk-Boşluk Düalizmi]
- 4: Evren ezeldir [Zaman’da sınırsızlık]
- 5: Evren mekânda sonsuzdur.
- 6: Sonsuz boşluklar ve sonsuz kozmoslar vardır.
- 7: Madde’nin bir “İlk Muharrik”i yoktur. O, ezelden ve zorunlu olarak vardır ve ezelden ve zorunlu olarak hareket hareket halindedir. Yani Evren (ve Madde) bir “kendinden varlık”tır.

¹⁰¹ A. Weber., Felsefe Tarihi., s.33, pr: 3

¹⁰² W. Kranz., Antik Felsefe., s.124, pr: 2

¹⁰³ W. Kranz., Antik Felsefe., s.125, pr: 3-4; F. A. Lange., Materyalizmin Tarihi., C: I., s.14, pr: 2

¹⁰⁴ W. Kranz., Antik Felsefe., s.124, pr: 3

¹⁰⁵ W. Kranz., Antik Felsefe., s.124, pr: 4

¹⁰⁶ “Hiçbir şekilde bir kimse tarafından yaratılmadığından dolayı, Democritos evreni zaman bakımından sınırsız olarak tutuyor. Ayrıca töz bakımından değişmez olduğunu söylüyor... Şimdi meydana gelen şeylerin nedenlerinin hiçbir başlangıcı yokmuş, genellikle sonsuz zamandan beri ‘zorunluluk’ içinde düpedüz her şey, olmuş olan, olmakta olan ve olacak olan, önceden bulunuyormuş” [W. Kranz., Antik Felsefe., s.124, pr: 1/2]

¹⁰⁷ W. Kranz., Antik Felsefe., s.125, pr: 2; M. Gökberk., Felsefe Tarihi., s.39, pr: 3

8: Hem Varlık vardır hem de Oluş.

9: Evren’de ne bir Tesadüf vardır ve ne de bir Gaye. Bu, tamamiyle kör bir determinizm, kesin bir zorunluluk ve anti-teleolojizm demektir.

10: Kozmoslar eksilebilirler ve yokolabilirler. [Bu fikrin, kozmosun ezeli olduğu iddiası çelişkin olduğuna dikkat edilmelidir.]

Bilgi Teorisi: Bu konuda filozof, bir ampirist ve septik gibidir. Ampirizmi, Duyular’ı Bilgi’nin tek kaynağı olarak almasındandır. Ona göre, Duyular’ın kanalından geçmeyen hiç bir şey yoktur.¹⁰⁸ Bu bir “materyalist ampirizm (sensualizm)”dir. Septisizmi ise, Duyular’ın verdiği bilgilerin, Eşya’nın gerçeği olmadığı hakkındaki kanaatinden dolayıdır. O, gerçeğin bilinemezliği hakkında, şunları söylemektedir:

“... insan gerçek doğrudan uzak olduğunu anlayacaktır./.../Gerçekte her birşeyin nasıl olduğunu anlamının ulaşılabildiği meydana çıkacaktır./.../Gerçekte hiç bir şey bilmiyoruz, zira doğru derindedir.”¹⁰⁹

Çünkü ona göre gerçek, atomalardır. Halbuki onları duyumlayamıyoruz. Bu bir bakıma “Agnostisizm” de sayılabilir. Bu husus, filozofun, kaba sensüalizm ile gerçeğe ulaşamayacağını tesbit etmesi bakımından hayli ilginç ve ileri görüşlü bir düşünce demektir.

Düşünce: “Herkesin düşüncesi, (atomalardan kurulmuş levhaların) ona akış(ı)-dır.”¹¹⁰

Din: Demokritos, materyalizmine rağmen, devrin dinî akaidinin etkisinden büsbütün kurtulabilmiş değildir; politeist bir din anlayışı vardır, ilâhların mevcudiyetine inanmaktadır. Yalnız o, ilâhların da atomalardan müteşekkil, bize göre güçlü olmakla birlikte sınırlı güçte ve fânî olduklarına inanıyordu. Bu ilâhların herşeyleri sınırlı ve sonludur ve onların da fevkinde olan, gökleri ve yeri idare eden Zorunluk’un kesin hakimiyeti altındadırlar.

Ruh, biraz yukarıda da temas edildiği gibi, en lâtif ve en ince atomlardan mamuldür; ateş gibi sıcak birşeydir. Ruh atomları yuvarlaktır. İnsanın güdücü organı beyin’dır.¹¹¹

Ahlâk: Demokritos, Yunan etiğinde önemli bir anlayış olan “Eudaimonizm”in (Mutçuluk) kurucusu sayılır. Ona göre, Mutluluk, “fayda” ve “zarar” kavramları üzerine dayanır; mutlu olmak için faydalı ve zararlı şeyleri ayırd edebilmek icap eder. Fayda ve Zarar’ın kriteri ise “haz ve “elem”dir. Ne var ki, iyiliklerin bir kısmı izafî bir kısmı mutlaktır. İzafî iyiler madde ile, mutlak iyiler ruh ile ilgilidir. Onun ahlâka müteallık bazı vecîzeleri şöyledir:

¹⁰⁸ A. Weber., Felsefe Tarihi., s.34, pr: 2

¹⁰⁹ W. Kranz., Antik Felsefe., s.127, pr: 4

¹¹⁰ W. Kranz., Antik Felsefe., s.127, pr: 4

¹¹¹ W. Kranz., Antik Felsefe., s.125, pr: 3,4

“İnsanlara yakışan, ruhu vücuttan çok hesaba katmaktır.” [W. Kranz., *Antik Felsefe*, s.129, pr: 2]. “Tanrı yalnız haksızlık işlemekten nefret edeni sever” [a.e., s.129, pr: 1]. “Yalnız düşmanları değil, hazları yenen de yığittir.” [a.e., s.130, pr: 1]. “Mutluluk da rûhundur, mutsuzluk da” [a.e., s.130, pr: 2]. “Her hazzı değil, ahlâkça güzel olanı bağliyı seçmek gerek.” [a.e., s.130, pr: 2]. “Hazları kendi içinden almaya alışmış olan ruh mutludur.” [a.e., s.130, pr: 2]. “Ölçü aşılırsa en hoş şey en hoş gitmeyen şey olabilir.” [a.e., s.131, pr: 2]. “Kadın kötü düşünceler için erkekten daha az ateşlidir.” [a.e., s.131, pr: 3]

İnsan: “İnsan bir ‘küçük-dünya’dır.”¹¹²

Demokritos, hem bilimsel anlamdaki Atomizm’in ve hem de Materyalizm doktrininin İlkçağ’daki en önemli temsilcilerindendir.¹¹³ F. Albert Lange, “**Materyalizmin Tarihi, Günümüzdeki Anlam ve Eleştirisi**” isimli büyük eserine Democritos ile başlamaktadır (s.1-19). Bu sebeple, gerek Mekanikçi Materyalizm ve gerekse de Diyalektik Materyalizm açısından büyük önem taşımaktadır.¹¹⁴ Marksist bir felsefe sözlüğü olan “Materyalist Felsefe Sözlüğü”nde Demokritos şöyle anlatılır:¹¹⁵

“Eski Yunan’lı Materyalist Filozof, Leukippos’un tilmizi, “eski Yunanlılar arasında ilk ansiklopediyen kafalı” düşünür (Marx). Lenin, Demokritos’u, Antik Çağ materyalizminin kurucusu olarak nitelendirir.”

VI. İYONYA FELSEFESİNİ YENİLEYENLER

[Hippon, Arkhelaos, Apollonialı Diogenes]

İyonya (Milet) Felsefesi, M.Ö. V. asırda belirli bir nisbette etkisini sürdürmüştür. Bu etki, bu felsefeyi ihya eden üç filozof sayesinde olmuştur ki bunlar, Hippon, Arkhelaos ve Apollonialı Diogenes’tir.

Hippon¹¹⁶

Sisam’lı olan Hippon, Thales’in yenileyicisidir. Thales gibi, arke olarak Su’yu kabul eder. Bu sebeple “tanrısız” olarak anılır. Ona göre, Ruh adı verilen şey, aslında, yaratıcı sudur.

¹¹² W. Kranz., *Antik Felsefe*, s.128., pr: 3. İnsan’ı bir “küçük-dünya” (mikro-kozmos) addetmek birçok düşüncede görülmektedir ki, bu, İnsan’ın Âlem’in bir özü olarak telakki edilmesi demektir. İslâm düşünce tarihinde de İnsan, sık-sık “zübde-i âlem” olarak tesmiye olunmaktadır ki bu, Democritos’un “mikro-kozmos”u ile eş-değer bir terim olarak kabul edilebilir.

¹¹³ Meselâ, bkz: Sidney Hook., “Materialism” Md., s.210, sü: 1

¹¹⁴ Bkz: G. Cogniot., *İlkçağ Materyalizmi*, s.46-67

¹¹⁵ M. Rosentahl - P. Yudin., “Materyalist Felsefe Sözlüğü”, “Democritos” Md. (s.98-99)

¹¹⁶ A. Weber., *Felsefe Tarihi*, s.31 ve W. Kranz., *Antik Felsefe*, s.115

Arkheleos¹¹⁷

Anaxagoras'ın ihyâcisidir. Sokrates'e hocalık etmiştir. Arke konusunda Anaxagoras gibi düşünmektedir. Ona göre Oluş'un iki illeti vardır: Sıcak ve Soğuk. Hareket'in başlangıcı, Sıcak ile Soğuk'un birbirinden ayrılmasıdır. Anaxagoras'ın atomizmini kabul eder, fakat onun düalizmini reddeder. Su, altın ve demir'in ayrı şeyler olması gibi Nous da ayrı birşeydir. Ruh da, altın ve demir gibi bir maddedir. Bileşik olmayan bir cevher (töz, sbstance) yoktur; Madde ve Cevher aynı şeydir. Adalet ve Ahlâk anlayışında, ahlâksızlık ve çirkinlik hakkında "tezeist" bir görüşe sahiptir.¹¹⁸ Yâni ona göre, ahlâksızlık ve çirkinlik, tabiattan gelmez, insanların davranışlarından kaynaklanır.

Apollonialı Diogenes¹¹⁹

Aneksimenes'in tilmizidir. O da arke olarak Hava'yı kabul eder. Düalizm'i veya plüralizmi reddeder. Hava'ya ulûhiyet isnad eder. Çünkü Hava'yı Varlık'ın hem Oluş'un ve hem de Rûh'un temeli addeder. Arke olan Hava'da "Noesis" (Ruh Gücü) vardır, herkesin yöneticisi ve hâkimi O'dur. Hava, sonrasız, ölümsüz bir vücuttur.¹²⁰

VII. SOFİZM

[Protagoras, Gorgias, Hippias Prodikos, Euthydemos,
Antiphon, Thrasymakhos, Kallikles, Kritias]

Sofistlerle birlikte Felsefe'nin konusu Tabiat'tan İnsan'a çevrilmiştir. Odak, İnsan'dır; İnsan, merkezdir ve aslî kriterdir.

Sofistlerin felsefe tarihindeki yerleri şöyle özetlenebilir:

1. Felsefenin konusunu Tabiat'tan İnsan'a çevirmişlerdir.
2. Bilgi konusunu bir problem alanı olarak ele almışlardır.
3. Mantık oyunları (cedel) ile hasımlarını alt etmeye çalışmışlardır. Bu sâretle onlar, hakikate varmaktan çok, münazara kazanmaya çalışmakla kötü bir damga yemişler, onlarla birlikte Sofizm, "Safsatacılık" (Safsataiyyun) olarak anılmışdır.
4. İlk defa olarak, paralı felsefe dersleri vermişlerdir. Yâni, "philosophos" veya "sophos" değil "sophistes" (hikmetçi) olmuşlardır. Bu durum, felsefenin asâletine aykırı görüldüğü için çok tenkid edilmiştir. (Bilhassa Aristo ve Platon tarafından)

Bilgi konusunu ilk ele alışları da septik ve agnostik tavırlarıyla yakından ilgilidir. Denebilir ki Septisizm ve Agnostisizm ilk defa onlarla belirgin olarak felsefeye girmiştir.

¹¹⁷ A. Weber., Felsefe Tarihi., s.32, pr: 2; W. Kranz., Antik Felsefe., s.116-117

¹¹⁸ Tezeizm, "bir şeyin fitratan olmayıp sonradan ortaya çıktığına inanmak" demektir. Zıddı, "Phiseism"dir ki birşeyin 'fitratan' mevcut olduğuna inanma demektir.

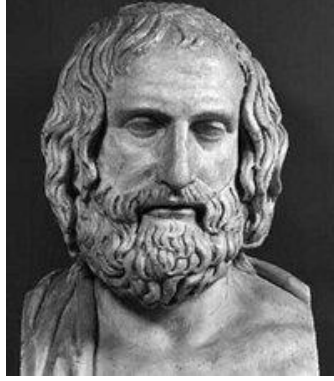
¹¹⁹ W. Kranz., Antik Felsefe., s.117- 119; A. Weber., Felsefe Tarihi., s.31, pr: 1/1 - s.32

¹²⁰ W. Kranz., Antik Felsefe., s.119, pr: 1

5. Politeizm'in zihnî temellerini yıkmışlar, Sokrates'in, Platon'un, Stoalılar'ın dinine yol açmışlardır.¹²¹

Protagoras

(M.Ö. 482-411)



Bu filozof, tabiat felsefesini reddeder. Kalkış noktası Herakleitos'dur. O'na göre, mâdem ki Ana Madde (Arke) olan Ateş sürekli değişmektedir, o halde sâbit olmayan tabiatın sabit ve kesin, belirli bir bilgisi edinilmez.¹²²

Agnostisizm ve Septisizm: Ne tabiatın ve ne de tanrıların varlığı bilinebilir.¹²³ Bu güvensizlik, bilgi açısından bir agnostisizm ve septisizm'dir. Bu fikirleri O'nun dinsizlikle suçlanmasına yol açmıştır.

Bilgi: Bilgi'nin menşei, Duyular'dır, yâni filozof, duyulardan gayri bir bilgi kaynağı kabûl etmemekle, "sensüalist" olmaktadır. Fakat beri yandan, duyular değişken ve kararsızdır; o hâlde, düşüncenin, aklın menşesindeki bu güvensizlik, bilginin güvensizliğini de intac eder k, bu konuda Protagoras'ın Demokritos ile aynı noktada bulunduğu görülmektedir. O hâlde yegâne bilgi olan Duyu Bilgisi de ancak bir 'doxa' (vehim) olmaktadır.

Bilginin değeri konusunda da, Protagoras, "praxis"i ön plana çıkarır: Bilgi pratik içindir, yâni bilginin amacı teorik değil, pratik olmalıdır ve Bilgelik de budur.

Pragmatizm: Protagoras, "praxis"ten "pragma"ya geçer ve ve karşımıza bir Pragmatizm savunucusu olarak çıkar. Russell, "*Pragmatizm'in üç kurucusundan biri olan Schiller, kendini Protagoras'ın ardılı sayardı*" demektedir.¹²⁴ Bunun çeşitli sebepleri vardır kuşkusuz. Bir kere, Protagoras Bilgi'yi "teori"ye, yâni Varlık ve Oluş'u anlamaya değil — çünkü O'na göre bu zâten imkânsızdır - "pratik"e, yâni Hayat'a

¹²¹ A. Weber., Felsefe Tarihi., s.37, pr: 2

¹²² A. Weber., Felsefe Tarihi., s.36, pr: 1; Macit Gökberk., Felsefe Tarihi., s.43, pr: 2

¹²³ W. Kranz., Antik Felsefe., s.145, pr: 2

¹²⁴ B. Russell., Batı Felsefesi Tarihi., s.87, pr: 2

yönelmiştir ve bu da görüldüğü gibi, O'nun teorisinin bir sonucudur. Yâni bilgi, pratiğin emrindedir. O halde, cemiyet için praxis açısından değeri olan, diğer bir ifâdeyle pragmatik, yâni faydalı bilgiler gerekir. Şu hâlde, Protagoras'a göre, "hakikat, faydalı olandır". Bu sûretle Protagoras, Transqndantal Bilgi'yi savunan Sokrates, Platon ve Aristoteles'in tam aksine, Enstrümantal Bilgi'yi savunur olmaktadır. Fakat, burada şu da vardır: Protagoras'ın teorisinin bir neticesi olarak, tümel ve bizatihî, mutlak bir hakikat olmadığından tümel ve mutlak bir bilgi de imkânsızdır; o hâlde, Bilgi ve Hakikat için tümel ve genel-geçerli bir kriter bulunamayacağından kriter olarak "fayda" alınmalıdır.

Bunun için de her yurttaş yetiştirilmeli, fazîlete ulaştırılmalıdır. Bu ise Eğitim ile sağlanır.

Felsefe, fazîletli olmak san'atıdır. Ve yine felsefe, iyi düşünmek ve iyi hitab etmek san'atıdır. Fazîletler çeşitlidir: Akıl, cesâret, temkin gibi. Halbuki Sokrates bütün fazîletlerin bir tek hakikate, "hayrın ve şerrin bilgisi"ne irca edilebileceğini söylemektedir.¹²⁵

Felsefe üç bölümdür: Pratik Ahlâk, Diyalektik, Hitabet.

Protagoras'ın bilgi teorisinde önemi bir husus da "Relativizm ve Solipsizm"dir. Şöyle ki: O'na göre, **mutlak ve bizatihî bir hakikat yoktur** ve binâenaleyh, İnsan her şeyin ölçüsü, mîyarıdır.¹²⁶ O, bunu şu şekilde aşırı bir noktaya kadar götürür: "*İnsan bütün şeylerin, yani, bunlardan var-olanların var-oldukları için, var-olmayanların da var-olmadıkları için ölçüsüdür.*"¹²⁷ Bu husûsu, Hicks, "Protagoras'a izafe edilen en orijinal görüş" olarak nitelendirmekte ve şöyle demektedir: "*(O'na göre:) İnsan mevcudiyetin ve gayri mevcudiyetin ölçüsüdür.*"¹²⁸

İmdi; mâdem İnsan herşeyin ölçüsüdür, o halde ferden ferde değişen hakikat anlayışı olacaktır. Yâni, Hakikat izafidir. O'nun hatâsı, insan'ı fert olarak alışı, "tikel (cüz'î) insan"dan "tümel (külli) insan"a geçemeyişidir.¹²⁹ Protagoras, Mutlak Hakikat'i şu sözlerle reddeder: "*Her şey üzerinde birbirine zıt olan iki şey söylemek mümkündür.*"¹³⁰ Bu, kesin, belirli, tümel bir hakikat ve bilginin reddidir. Hakikat hakkındaki bu aşırı rölativizm, hemen bütün Sofistik düşüncenin temel karakteristiği niteliğindedir. Meselâ, meçhul bir sofist şöyle demektedir: "İyi, kötü, güzel, çirkin izafidir; bizatihî yoktur."¹³¹ Yine Protagoras'a göre, Bilgi'nin tek kaynağı olan Duyular güvensizdir; aynı zamanda bu duyular şahsî ve ferdîdir. Yâni "fertlerin" değil, "her ferdin" ayrı, bağımsız, tikel duyuları ve binaenaleyh tikel bilgileri vardır. Bu, "Ortak Bilgi"nin reddedilmesidir ki buradan da insanlar arasında müşterek bir bilginin oluşması sonucu çıkar ve bu da yine netîceten her insanı kendi tikelliği içerisine hapseder ki bu da "solipsizm"dir (tek-bencilik). Yine O'na göre, duyulamadığımız şey, bizim için yoktur¹³² ve bu da hemen-hemen bir tür "solipsizm"dir.(D.H).¹³³

¹²⁵ C. Sunar., Varlık Hakkında Ana Düşünceler., s.55,pr: 4

¹²⁶ W. Kranz., Antik Felsefe., s.145, pr: 4

¹²⁷ Émile Bréhier., Felsefe Tarihi., C: I: İlkçağ ve Ortaçağ, Fasikül: I., s.63, pr: 2

¹²⁸ R. D. Hicks., "Protagoras" Md., Encyclopaedia of Religion and Ethics., C: 10., s.410, sü: 2, pr: 3

¹²⁹ A. Weber., Felsefe Tarihi., s.37, pr: 3

¹³⁰ W. Kranz., Antik Felsefe., s.145, pr: 4

¹³¹ W. Kranz., Antik Felsefe., s.155

¹³² A. Weber., Felsefe Tarihi., s.36, pr: 36

¹³³ Tam solipsizm olması için "diğer ben"lerin de inkâr edilmesi gerekir -D.H

Euthydemos (Sonraki sofistlerden)

Bu filozofa göre, *“herşey herkesindir, yanılma yoktur. Çünkü söylenen şey, düşünülen bir şey olduğundan var olan bir şeydir de.”*¹³⁴

Bu sûretle Sofizm, hakikatı arayan değil, rakibini alt etmeye yarayan bir fikir cambazlığı halini almıştır. Bunlar “Diyalektik”i de bir “ikna sanatı” olarak kullanmışlar ve bir “kavga tekniği” (Eristik) haline getirmişlerdir. Yâni, bir sofist için önemli olan “mahz hakikat”i elde etmek değil, girilen söz düellosunu galip bitirmektir. Onların bu olumsuz tavrı, “sofizm” kelimesinin zamanla menfibil anlamkazanmasına sebep olmuş; bu kelime, boş söz, lüzumsuz tartışma, mugalata anlamlarına gelmeye başlamıştır. Sofizm kelimesi Arapça’ya “Safsataiyye” olarak geçmiş ve oradan da Türkçe’ye, aynı menfi mânâyı taşıyarak intikal etmiştir.

Antiphon

Zaman’ın insan bilinci dışında bir kendinde gerçekliği bulunduğu fikrini reddeden Antiphon’a göre, *“Zaman, düşünce ya da ölçüdür, tözsel olan (yani, gerçekliği olan - D.H) bir şey değildir.”*¹³⁵.

Antiphon, toplum kanunlarında theseist, tabiat kanunlarında physeist’tir. Yâni, Tabiat Kanunları’nın Tabiat’ta fitratan (physically; tabiî olarak) mevcut olmalarına mukabil, Toplum Kanunları ve Devlet’in, İnsan tarafından yaratıldığını ileri sürmektedir. Hattâ, cemiyet düzeninin fitrata aykırı olduğunu dahi ileri sürmektedir ki, bu anti-sosyal düşünce tarzı aynı zamanda “anti-regularism”e, “anarchism”e ve hattâ daha da ilerisinde “nihilism”e dahi kapı açmaktadır :

“... kanunların buyrukları dileğe göredirler, doğaninkiler ise zorunludurlar”, ... “... kanuna göre haklı olan şeylerin çoğu doğayla düşmanlık halindedirler”/... “... kanunların bize yaptırmak istedikleri de yasakladıkları da aynı şekilde doğaya dost ve uygun değildirler.”¹³⁶/.../ “İnsan, bütün yaratıkların en tanrı-kılıkıslısı olduğunu söylüyor (fakat buna göre eylemiyor)”¹³⁷

Sofistler; Toplum, Kanun ve Devlet

Toplum ve Kanun:

Sofistlere göre insan, thesei (insan eseri) kanun ve kaideler değil, physei (tabiî, fitrî) kanun ve kaidelere uymalıdır. Bu babda Antiphon’a kısaca temas edilmişti, şimdi diğerlerine bakalım:¹³⁸

¹³⁴ M. Gökberk., Felsefe Tarihi., s.45, pr: 3

¹³⁵ W. Kranz., Antik Felsefe., s.148, pr: 1/3

¹³⁶ W. Kranz., Antik Felsefe., s.148, pr: 1/1 - s.149, pr: 1

¹³⁷ W. Kranz., Antik Felsefe., s.148, pr: 1/1 - s.149, pr: 3

¹³⁸ W. Kranz., Antik Felsefe., s.150-151

Hippias: “{herkes herkesle fitraten soydaştır..}, kanunsa insanların zorbası olması dolayısıyla bir çok şeyleri doğaya karşı zorla yaptırır.”

Alkidamas: “Kanun veTöre, devletlerin zoruyla yerleşmiştir. Felsefe kanun ve töreye karşı kaledir. Tanrı herkesi azat etmiştir, Doğa hiç bir şeyi köle yapmamıştır.”

Lykophron: “Kanun insanlara karşılıklı olarak hakkı garanti eder. (Fakat ahlâkî bir rolü yoktur)”

Kallikles: “... kanunları koyanlar... kendileri ve kendi yararları için, kanunları koyuyorlar” “...doğanın kendisi iyinin kötüden, yeteneklinin yeteneksizden daha çok şeyi olmasının haklı olduğunu açıkça gösteriyor.” [W. Kranz., a.e., s.151, pr: 1].

Devlet

Sofistlerin Devlet görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1: Devlet, bir sosyal mukaveledir. (Antiphon)

2: Devlet, bir hükmetme ve korunma vasıtasıdır.

2.a: Devlet, kuvvetlinin hükmetme aracıdır. (Thrasymakhos)

2.b: Devlet, zayıfların korunma aracıdır. (Kallikles)

Birincisine göre, Devlet, bir karşılıklı anlaşma kurumu iken, ikinci görüşe göre de, zora dayanarak kurulan bir hükmetme aracı olmaktadır.

1: Devlet, bir “Toplumsal Sözleşme”dir. Bu görüşü, bir sofist olan **Antiphon** savunmaktadır. Ona göre, Devlet, insanların yok olmamaları için, birbirilerine dayanma ihtiyacı duymalarından kaynaklanan ve karşılıklı rızâî mutâbakata dayanan bir kurumdur. Bu fikir, daha sonra İbn Haldûn felsefesinde ortaya çıkacak, oradan da XVIII. asırda Jean Jacque Rousseau’da daha temellendirilmiş olacak olan, Devlet denen kurumun, bir “içtimaî mukavele” (Sosyal Mukavele, Contrate Social) olduğu tezinin ilk çekirdeğidir.

2: Devlet, bir hükmetme ve korunma vasıtasıdır. Bu görüş, Devlet’in “rızâ” değil de “zor” (kuvvet) esası üzerine kurulduğunu savunur ki ikiye ayrılabilir: Birincisine göre, Devlet, kuvvetlilerin zayıflara hükmetmek istemelerinin ve ikincisine göre de, tersine, zayıfların kendilerini kuvvetlilere karşı korumak istemelerinin sonucunda ortaya çıkan bir kurum olmaktadır.

2.a: Devlet, kuvvetlinin hükmetme aracıdır. Bu görüşü savunan, Sofist Thrasymakhos’tur. **Thrasymakhos** bu fikri ile, ilerideki asırlarda Anarchism ve Marxism’in tezlerini ilk defa ele almış olmaktadır. Marks ve Engels, Aralık 1847 - Ocak 1848 arasında birlikte hazırladıkları “Manifesto”da, “siyasal iktidar, bir sınıfın bir diğerini ezmek için, örgütlenmiş gücüdür” demek sûretiyle bu görüşü modernize temekten başka birşey yapmış olmamaktadırlar.¹³⁹

¹³⁹ K. Marks - F. Engels., Manifesto., s.63, pr: 2

2.b: Devlet, zayıfların korunma aracıdır. Bu görüşü savunan da Gorgias'ın talebesi sofist **Kallikles**'tir. Zamanla, muhtelif şekillerde etkide bulunmuş olan bu görüşün, günümüz modern devlet anlayışında da önemli bir ölçüde tesiri olduğunu söyleyebiliriz.

Din:

Sofistlerde Din konusunda iki ayrı görüş bulunduğunu söyleyebiliriz: Metafizik Agnostisizm ve Septisizm, ve, Ateizm.

1: Metafizik Agnostisizm ve Metafizik Septisizm: Bu fikir, bazan, *metafizik bir dünyanın varlığının bilinmemesi* şeklinde ortaya çıkmaktadır ki, bu, Metafizik Agnostisizm'dir. Buna göre, gerek bir beşer-üstü ve fizik-ötesi âlem ve gerekse de İlâhî Varlık Alanı (Res Divinius), 'bilinemez'dir. Yani, böyle konu hakkında konuşmak, 'bilinemezlik' hassası hasebiyle, mümkün değildir. İkincisi de, böyle bir âlemin, böyle bir varlık alanının 'şüphe' ('rayb', veya 'şek') ile karşılaşması durumudur ki, bu da Metafizik Agnostisizm veya Septisizm'dir. Bu, özellikle Protagoras'ın görüşü olarak bilinir.¹⁴⁰ Buna göre, Tanrıların varlığı şüphelidir, var olup olmadıkları bilinemez. Bilinemeyen şey hakkında konuşmak ise, anlamsızdır.

2. Ateizm: Bu fikir, Din ve ilgili bütün kavramları radikal bir şekilde reddeder. Buna göre, Din ve Tanrılar uydurmadır; bütün bunlar halkın itaat altına alınması için uydurulmuştur. Ateizm'i savunan en önemli sofistler, Prodikos ve Kritias'tır. Prodikos, "tanrı" kavramının bir beşer uydurması olduğunu, aslında tanrıların var-olmadıklarını, onların, eskilerin, Güneş, Ay, nehirler gibi yararlı olan şeylere ulûhiyet izafe ettiklerini ileri sürmüştür.¹⁴¹ Kritias "Sisypos" adlı eserinin bir yerinde "*Tanrı'nın bir şeye ihtiyacı yoktur, hiç bir kimseden bir şey almaz, sınırsız ve ihtiyaçsızdır*"¹⁴² demektedir ve bizatihî 'tanrı' inancını değil dinî formaliteleri reddetmekte gibi görünmekte ise de, ise de, asıl fikri şu satırlardadır:¹⁴³

*"İlk defa kurnaz düşünceli adamın biri
Tanrı korkusunu insanlara buldu,
Korkutacak bir şey bulunsun diye
İşler, düşünür, söylerlerse gizlice.
Buradan 'tanrılığı' çıkardı ortaya"*

Bu fikirler, daha sonraları da Ateizm'in en önemli çıkış noktalarından olmuştur. Nitekim birçok ateist düşünür, Din kurumunun, Metafizik Âlem ve Tanrı inancının, insanların korkularının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Marksist Felsefe de, Din konusunda bezer düşüncelere sahiptir. Lenin, "*Tanrıları korku yarattı*" demektedir.¹⁴⁴ Materyalist Felsefe Sözlüğü, Din'i, "*günlük hayatta insanlara egemen olan güçlerin*

¹⁴⁰ R. D. Hicks., "Protagoras" Md., Encyclopaedia of Religion and Ethics., C: 10., s.410, sù: 1 v.dv.

¹⁴¹ C. Sena., "Prodikos" Md., Filozoflar Ansiklopedisi., C: 3., s.674, pr: 1

¹⁴² W. Kranz., Antik Felsefe., s.153, pr: 1/2

¹⁴³ W. Kranz., Antik Felsefe., s.151, pr: 1

¹⁴⁴ V. I. Lenin., Din Üzerine., s.31, pr: 1

insanların zihinlerindeki fantastik yansımaları” şeklinde tanımlamakta ve Din’in menşeyini şöyle açıklamaktadır: “Sınıflı bir toplumda Din’in kökleri, sosyal gelişme unsurları, sömürge ve yoksulluk ile karşı karşıya kalan insanın çaresiliğinde ve kitlelerin özleminde yatar.”¹⁴⁵ Şu satırlar, Kritias ile ne kadar benzeşmektedir: “Sömürücü sınıflar, dini, her zaman, ezilen kitlelerin düşünce düzeyini düşük tutmak için kullanmışlardır.”¹⁴⁶ Kritias’ın “İlk defa kurnaz düşünceli adamın biri / Tanrı korkusunu insanlara buldu /Korkutacak bir şey bulunsun diye” sözleri ile, Marks’ın “Din, kurulu düzenin korunmasında ideolojik bir kuvvet olarak, Halkın Afyonu olarak kullanılmıştır”¹⁴⁷ sözleri hemen-hemen aynıdır.



¹⁴⁵ M. Rosentahl - P. Yudin., “Materyalist Felsefe Sözlüğü”, “Din” Md., s.112, sü: 1 - 2

¹⁴⁶ M. Buhr, A. Kosing., Marksçı - Leninci Felsefe Sözlüğü., s.72, sü: 2, pr: 3“Din” Md., .

¹⁴⁷ G. Politzer., Felsefenin Temel İlkeleri., s.144, pr: 1/2

BİBLİYOGRAFYA

Kitaplar

- Aristoteles., *Metafizik.*, C: I (A-Z)., Çeviren: Doç. Dr. Ahmet Arslan., Ege Üniversitesi Yayınları, No: 36., İzmir, 1985
- Bell, Erich Temple., *The Development of Mathematics.*, 2nd ed., Mc Graw Hill Book Company Inc., 1945, New York
- Bernal, John Desmond., *Materyalist Bilimler Tarihi.*, Cilt: I ve Cilt: II., Çeviren: Emre Maralı., Sosyal Yayınları., İstanbul., I. Cild: Şubat 1976, II. Cild: Ekim 1976., Eserin Orijinal İsmi: *Science in History*
- Bloch, Olivier., *Materyalizm.*, Çeviren: Mine Küpçü., İletişim Yayınları., İstanbul, 1993
- Bréhier, Emile., *Felsefe Tarihi.*, C:I., Fasikül:1., Giriş - Helen Devri., Çeviren: Miraç Katircioğlu., Millî Eğitim Basımevi., İstanbul 1969
- Cogniot, Georges., *İlkçağ Materyalizmi.*, Çeviren: Seçkin Selvi., Sarmal Yayınları., 2nci baskı., İstanbul, Kasım 1992
- Engels, Friedrich., *Anti-Dühring.*, Çeviren: Kenan Somer., Sol Yayınları., 2nci baskı., Ankara, Mart 1977
- Gomperz, Theodor., *Greek Thinkers - A History of Ancient Philosophy.*, Volume: I., Translated by Laurie Magnus, M. A., London, John Murray, Albemarie Street., Published: January 1901; Reprinted, March 1906; Volume: II., Translated by G. G. Berry, B. A., London, John Murray, Albemarie Street., 1905; Volume: III., Translated by G. G. Berry, B. A., London, John Murray, Albemarie Street., 1905; Volume: IV., Translated by G. G. Berry, B. A., London, John Murray, Albemarie Street., 1912
- Gökberk, Macit., Prof. Dr., *Felsefe Tarihi.*, 4ncü baskı., Remzi Kitabevi., İstanbul, 1980
- Guthrie, W. K. C., *İlkçağ Felsefesi Tarihi.*, Çeviren: Ahmet Cevizci., Ankara, 1988
- Günbulut, Şükrü., *Küçük Felsefe Tarihi.*, Maya Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti., Ankara, 1983
- Hocaoğlu, Durmuş., Dr., *Laisizm'den Millî Sekülerizm'e.*, Selçuk Yayınları., Birinci Baskı: Ankara, Ekim 1995., ISBN: 975-95466-6-3
- Holton, Gerald., Ph.D., Roller, Duane H. D., *Foundations Of Modern Physical Science.*, Addison-Wesley Publishing, Inc., Third printing, October 1965, Massachusetts, USA

- Janet, Paul; Séaille, Gabriel., *Metâlib ve Mezâhib.*, Çeviren: Elmalılı Hamdi Yazır., Eser Neşriyat ve Dağıtım., İstanbul 1978. Orijinal metin: *Histoire de la Philosophie, Les Problèmes et Les Écoles.*, 1886
- Keklik, Nihat., Prof. Dr., *Felsefe.*, Çağrı Yayınları., İstanbul, 1978
- Kranz, Walther., *Antik Felsefe - Metinler ve Açıklamalar.*, Çeviren: Suat Y. Baydur., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 317., 2nci baskı., İstanbul, 1976
- Lenin, V. I., *Felsefe Defterleri.*, Çeviren: Atilla Tokatlı., Sosyal Yayınlar., İstanbul, Mart 1976. Tercüme Metin: *Cahiers Philosophiques.*, Yayına hazırlayanlar: Albert Baraquin, Emile Bottigelli, Georges Cogniot, Francis Cohen, Lida vernant., Editions de Progrès ve Editions Socials., 1971
- Nietzsche, Friedrich., *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe.*, Çeviren: Nusret Hızır., Elif Yayınları No: 4, Felsefe Dizisi No: 1., İkinci Baskı, İstanbul, 1963
- Paksüt, Fatma., Dr., *Platon Ve Platon Sonrası.*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları., Ankara, Haziran 1982
- Platon (Eflatun)., *Diyaloglar.*, C: 1., Remzi Kitabevi Yayınları., Birinci Basım, İstanbul 1986., İçindekiler: Sokrates'in Savunması, Gorgias (Söylev Üstüne), Menon (Erdem Üstüne), Kratylos (Dil Üstüne), Ion (Şiir Üstüne), Hipparkos (Kazanç Üstüne), Kleitophon (Sokrates'in Eleştirmesi)., C: 2., Remzi Kitabevi Yayınları., Birinci Basım, İstanbul 1986., İçindekiler: Kriton (Ödev Üstüne), Kharmides (Bilgelik Üstüne), Lakhes (Cesaret Üstüne), Lysis (Dostluk Üstüne), Protagoras (Bilgi Üstüne), Sofist (Varlık: Dil Üstüne)
- Politzer, George; Besse, Guy; Caveing, Maurice., *Felsefenin Temel İlkeleri.*, Çeviren: F. Karagözlü., Sosyal Yayınları., 5nci Baskı., İstanbul, Eylül 1979
- Rusk, Rogers, D., *Allahın Kudreti; Atomlar, Yıldızlar, İnsanlar.*, Çeviren: Terceme: Osman Batu Giray., Hikmet Yayınları., İstanbul, tarihsiz (1980 başları?)
- Russell, Bertrand., *Batı Felsefesi Tarihi.*, Çeviren: Muammer Sencer., Say Kitap Pazarlama., 3ncü baskı., İstanbul, Eylül 1983
- Saraç, Celâl., Prof. Dr., *İyonya Pozitif Bilimi.*, Ege Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yayınları., İzmir, 1971
- Sunar, Cavit Sunar., Prof. Dr., *Varlık Hakkında Ana Düşünceler.*, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları., Ankara, 1977
- Vorlaender (Forlender), Karl., *Felsefe Tarihi.*, Cilt: I., Mütercimi: Mehmed İzzet., İstanbul, 1927; Cilt:II., Mütercimi: Orhan Saadeddin., Dr., İstanbul 1928., İstanbul Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Neşriyatından. Not: Arap harfli Türkçe Tercümesinde müellif ismi "Karl Forlender" olarak imlâlandırılmıştır.

- Weber, Alfred., *Felsefe Tarihi.*, Türkçeye Çeviren: H. Vehbi Eralp., İstanbul Üniversitesi Ana İlim Kitapları Tercüme Serisi., İstanbul, 1938
- Yıldırım, Cemal., *Matematiksel Düşünme.*, Remzi Kitabevi., İstanbul, 1988

Makaleler

- Finkelberg, Aryeh., “The Cosmology of Parmenides”., *The American Journal of Philology.*, ISSN 00029475., Vol. 107, No. 3., Autumn 1986., pp.303-317
- Hicks, R. D., “Protagoras”., *Encyclopaedia of Religion and Ethics.*, V: 10., pp.409-410
- Hook, Sidney., “Materialism”., *Encyclopaedia of The Social Sciences.*, V: 10., p.209-220

İnternet Kaynakları

- Brundige, Ellen N., “Inventing the Solar System: Early Greek Scientists Struggle to Explain How the Heavens Move.”, URL: [<http://www.perseus.tufts.edu/GreekScience/Students/Ellen/EarlyGkAstronomy.html>]., 07.09.1999

Ansiklopediler ve Lugatler

- Buhr, Manfred - Kosing, Alfred., *Marksçı - Leninci Felsefe Sözlüğü.*, Çeviren: Veysel Atayman., Konuk Yayınları., İkinci Baskı., İstanbul, Kasım 1978 (Birinci Baskı: Nisan 1976)
- *Encyclopaedia of Religion and Ethics.*, 12 Cilt., Printed In Great Britain by Morrison and Gibb Limited for T. & T. Clark, Edinburg, New York: Charles Scribner's Sons., Third Impression, 1953
- *Encyclopaedia of the Social Sciences.*, 12 Cilt., The Macmillan Company., 16th printing., New York, 1967
- Rosenthal, M., Yudin, P., *Materyalist Felsefe Sözlüğü.*, Çevirenler: Enver Aytekin, Aziz Çalışlar., Sosyal Yayınlar., Dördüncü Basım., İstanbul, Ağustos 1980
- Sena, Cemil., *Filozoflar Ansiklopedisi.*, 4 cilt., Remzi Kitabevi., İstanbul., 1976

